

КАСКАД ІГРОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА

Олег ХАЙРУЛІН

УДК 167/168 : 159.9.01

Oleh Khairulin
CASCADE OF SUBJECTS VITAL GAME MODELING

“Вчиняй так, щоб наслідки твоєї дії узгоджувалися з неперервністю автентичного людського життя на Землі”.

Г. Йонас [19, с. 73; 39, с. 88].

“Слово – головний засновок людського буття”.

В.П. Зінченко [18, с. 435].

Актуальність і головна ідея дослідження. Життєдіяльність сучасної людини характеризується впливом світових соціальних процесів, що дослідниками кваліфікуються як умови невизначеності, стохастичності й волатильності актуальних ситуацій і станів, як світ VUCA. Наявний діапазон таких ситуацій і станів є дуже розлогим: від спільного соціального комфорту, загального здобутку і солідарної взаємодії до активної конфронтації, кризи і втрати [3; 16; 50; 52]. Закономірно, що й існування конкретної особи відбувається як послідовна низка взаємозалежних вчинкових конотацій, що мають складну багаторівневу суб'єктно-центричну природу. Вчинки суб'єкта все більше залежать від якості взаємодії двох комплементарних систем: його внутрішнього габітусу як динамічної особистісної структури та актуальних умов і ситуацій повсякдення. Особливістю взаємодії цих систем є те, що через динаміку і розмаїття ситуацій, їх більшу частину суб'єкт не здатний передбачити. Дефіцит такої здатності стосується не лише досягнень і здобутків суб'єкта на свою користь, але і його свідомого убезпечення від актуальних ризиків і втрат, включаючи безповоротні.

Проблемність самореалізації сучасної людини у реаліях її життя має об'єктивні витoki, що пов'язані з особливостями існування в епоху постмодерну або постсучасності [3; 6; 7; 10–12; 16; 26; 29–31]. Постмодерн характеризується стрімким зростанням культурного і соціального розмаїття, позбавленням від раніше домінуючих уніфікацій та принципів чистої економічної доцільності, зростанням багатоваріантності прогресивних ліній розвитку, постійними трансформаціями стимулів і мотивів діяльності людини, заміщенням матеріальних орієнтирів культурними. Ця епоха часто позначається як стан зростання внутрішньої свободи суб'єкта, коли долається відчуження та начебто знижується його залежність від господарчих і політичних інститутів [31, с. 296]. Скажімо, на думку Г.С. Померанца, “критики постмодернізму вважають його дією інтелектуальної еліти, що не стосується “мовчазної більшості”. Проте “мовчазна більшість” просто не бачить того, що... почався поворот невідомо куди, розпочалась епоха дрейфування, втрати та оновлення орієнтирів” [31, с. 298]. Філософ звертає увагу на начебто стихійний, проте дієвий вплив мас-медіа; активність інституційо-

ваної ідеократії (себто суб'єкти, які формують ідеологію) і претендентів на такий статус; загальну боротьбу за здобування, поширення і зміцнення влади над суспільною свідомістю [30, с. 81]. “Культура постмодернізму вивільняє європейців від європоцентризму, проте й одночасно вивільняє від будь-якого центру, від будь-якого фокусу, в якому збирається множинність світу. Це – розхитаний стан духу...” [31, с. 298].

В умовах постмодерну науково-технічна цивілізація позбувається залежності від духовної культури [31, с. 643], через що суб'єктом втрачається культурний контекст його участі у соціальних процесах. Він позбувається персональних духовних рис і самототожності, хоча й зберігає свою здатність до репродуктивного, пародійного цитування і гри. Отож страх перед майбутнім, боязкість прийняти рішення постають ключовими характеристиками сучасної людини, що призводить до її самосприйняття як “утятої персональності”, що є схильною до “втечі від свободи” (Е. Фромм). Ігнорування соціальної відповідальності, перекладання тягара особистого вибору на владу та еліту актуалізують тяготіння до стану “один із натовпу”, стану *das “man”* [31, с. 662]. Інакше кажучи, невизначеність, зворотність стають головними ознаками постмодерністського культурного розвитку. Класик теорії постмодернізму Ж. Бодрійяр відмічає зв'язок постмодерністської культури з постнекласичним науковим знанням, високими технологіями, засобами електронної інформації, із домінуванням у суспільних процесах масової культури і масової комунікації. Медіа-активність сучасності викликає перенасичення культурного простору інформацією, неврівноважене розмаїття смислів, образів і взірців, що дестабілізує психодуховно екологію особистості.

За вказаних умов суттєво зростає вплив ризиків не лише особистісного характеру на плин суспільного повсякдення, що пов'язані із втратою людиною власної ідентичності. Такі обставини продукують і навіть тиражують зовнішні осередки недружньої, ворожої орієнтації. За цих умов урізноманітнюється цілеспрямоване маніпулювання суспільною думкою, посилюються ризики розмивання суб'єкта серед “мовчазної більшості”, перетворення громадянина в “ляльку”, керовану зовнішніми силами. Наведене вимагає від національної наукової психології вироблення обґрунтованих засобів для мінімізації негативних ефектів постсучасності; зміцнення соціального імуні-

тету українського суспільства в умовах активності недружніх ідеократичних структур; посилення кооперативності української спільноти, її соціальної пружинності, здатності протистояння дезінформаційним впливам у конфронтаційному часопросторі життя. На рівні громадянина-суб'єкта такі завдання пов'язані із формуванням навичок самостійного додання ризиків постмодерністської культури; здатності суб'єкта до застосування стратегій і тактик комунікативної поведінки, що забезпечуватимуть його соціальну ефективність, здатність до екологічного співіснування в кооперативному середовищі, розширення його географічних меж і психологічних горизонтів.

Об'єктом методологічного вивчення є гра як: а) онтофеноменальна форма буття людини і суспільства в умовах пост сучасності, б) як засіб реалізації інтересів суб'єкта і соціальної групи на всьому діапазоні вірогідних умов і ситуацій – від кооперативного співіснування і солідарної взаємодії до виразної конфронтації, ризиків кризи і втрати.

Предметне поле дослідження становлять сутність, зміст, принципи та умови реалізації гри як теоретичного конструкту і практичного засобу діяльності в постмодерністському середовищі, як засобу ефективної протидії суб'єкта маніпулюванню, зовнішньому управлінню його свідомістю та вчинковою активністю, як засобу поширення культури кооперативного, екологічного співіснування громадян за умов агресивного, конфліктного середовища.

Головні завдання пошуку: а) здійснити методологічну розвідку та рефлексивний синтез її результатів щодо актуальних психологічних і міждисциплінарних теоретичних підходів до феномену гри як генетично зумовленого засобу існування усупільненої особи в умовах постсучасності; б) виявити закономірності використання суб'єктом феномену гри задля поширення культури конвенційного, кооперативного, екологічного співіснування на всьому просторі буття – від солідарної взаємодії до активної конфронтації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна взаємодія соціальних суб'єктів (людей, національних культур, країн та їх об'єднань, політичних та економічних союзів тощо) здебільшого має маніпулятивний характер, що загострює світові та регіональні соціальні проблеми, знижує і спотворює потенціали кооперативного співіснування міжособистісного формату, рівня малих і великих соціальних груп

(соціумів, країн, різних світових культур). Відтак нові форми соціальних суперечностей поступово набувають глобального характеру і посилюють ризикованість існування і розвитку людства [4–7; 16; 40; 50; 52]. Загалом проблемність тотального маніпулювання масовою свідомістю науковці пов'язують із особливостями сучасного комунікативного простору. Зокрема, автор теорії “суспільства ризику” У. Бек вбачає загальним фактором підживлення, розвитку та зміцнення ризикованості суспільства провокаційну підступність масової комунікації. Це призводить до соціальної і суб'єктної дезорієнтації особистості, соціуму в цілому: “Сьогодні багато хто говорить іншою мовою, у разі потреби неточною – про “самотворення”, “пошук власної ідентичності”, “розвиток особистих здібностей” і про важливість “постійно рухатися вперед”... Загальноприйняті символи успіху (прибуток, кар'єра, статус) для багатьох уже не несуть задоволення від розбудженої потреби набуття самого себе, самоствердження, не вгамовують голод стосовно “повноцінного життя”. У результаті люди все частіше потрапляють у лабіринт невпевненості у своїх силах, самовипитування та самозапевнення” [3, с. 106].

О.Ф. Больнов знаходить витoki тяжіння людини у загрозованих умовах нехтувати власною ідентичністю, ставати “соціальним гвинтиком”, “лялькою” обставин у тому, що “вона не є лише собою, адже в ній існує *das “man”* або безособистісне, маса – змасоване суспільне буття, що за потреби руйнує екзистенцію [прогресивне існування] та створює небезпеки сучасності” [8, с. 206; 29, с. 346]. Тому не дивно, що наприкінці ХХ століття протистояння різних світових акторів перейшло в інформаційну сферу. Різні ідеоократичні структури почали активно використовувати особливості постмодернізму, посилювати його маніпулятивний вплив на суспільні процеси, котрий виявився напрочуд ефективним, через що став набувати перманентного характеру, перетворився на “інформаційну зброю” та актуалізував гібридні, асиметричні засоби інформаційного й іншого протистояння. Відтак закономірно, що засоби сучасної соціальної взаємодії охоплюють увесь діапазон взаємовпливів – від суто кооперативної і солідарної співдружності до жорсткої конкуренції, зокрема й до відкритого збройного протистояння. Політологами такі засоби узагальнюються триединою концепцією взаємодоповнення жорсткої (*hard*), м'якої (*soft*) та розумної (*smart*) сил. Зміст і функціональне

наповнення названої концепції відповідають закономірностям гри як культурної матриці протистояння, включаючи як обопільно розвивальну кооперацію, так і потенційну та проявлену небезпеку, крайньою формою якої є ведення війни [50].

Фундаторами сучасної прикладної філософської та психологічної думки, зокрема К. Ясперсом, М. Гайдеггером, Ю. Габермасом, Ж. Бодріаром, О.Ф. Больновим, Ж.-Ф. Ліотаром, Г. Йонасом, К.-О. Апелем, П. Бурд'є, З. Бауманом, А.В. Фурманом, В.П. Зінченком та ін., джерело приведених актуалізацій знаходиться у середовищі загальнокультурних, комунікативних закономірностей постмодерністської соціальної взаємодії. Такі закономірності працюють на будь-якому рівні умов і ситуацій – від окремої людини як суб'єкта власної життєдіяльності до економічного, культурного або воєнно-політичного суб'єкта чи союзу країн.

Ключовими поняттями, що матрично об'єднують і доцентровано спрямовують вірогідні дискурси про сучасну соціальну взаємодію, на нашу думку, є поняття “культура”, “комунікація”, “комунікативна культура”, “комунікативна стратегія”, “комунікативна тактика” “комунікативний акт” і “гра”. Універсалія “гра” у наведеному переліку понять має об'єднувальний щодо усіх інших елементів сутнісний і функціональний аспект (див. *рис. 1*).

Визначальне для життєдіяльності суб'єкта поняття “комунікативна культура” має доволі розлогий діапазон тлумачень. Воднораз наявні визначення об'єднуються таким змістом загального поняття “культура”: “сукупність штучних... об'єктів..., особливих нормативних схем і форм здійснення діяльності та образів свідомості, акумульованих і селектованих соціальним досвідом [суб'єкта] на підставі критеріїв їх прийнятності за соціальною вагомістю і наслідками, їх допустимості з погляду підтримки рівня консолідованості спільнот і втілених у соціосистемах цілей, цінностей, правил, звичаїв, соціальних стандартів, технологій соціалізації особистості та відтворення спільнот як стійких функціональних цілісностей, що упредметнені в окремих ознаках технологій і продуктів будь-якої соціально значущої і цілеспрямованої активності людей” [17, с. 96].

Комунікативна культура, за висновками В. Кан-Каліка, полягає в умінні суб'єкта встановлювати і підтримувати гуманістичні, особистісно зорієнтовані взаємостосунки з партнерами-комунікантами. Таке вміння визначається

Рис. 1.

Алгоритм ситуативного ігрового моделювання життєдіяльності, вчинку

такими якостями суб'єкта діяльності: а) орієнтацією на позитивні, сильні сторони особистості партнера, значимістю та уважністю до його особистості; б) здатністю до розуміння й урахуванням емоційного стану іншого; в) спроможністю вмотивувати людей на досягнення спільної мети; г) повагою до самого себе, знанням своїх переваг, умінням використовувати їх у власній діяльності; д) силою характеру, якостями лідера та здатністю зацікавити партнера під час комунікації, утримувати його інтерес у ситуації актуальної взаємодії [23, с. 45].

Загалом усі аспекти комунікації суб'єкта, що розглядатимуться далі, мають безпосереднє відношення до змісту та порядку реалізації його комуникативної культури на всьому діапазоні – від дискурсу, як суб'єктного смислу його діяльності до акту безпосередньої вчинкової дії і фази рефлексії як завершального етапу вчинку [1; 29]. До речі, зауважимо, що одну із перших моделей комунікації “оратор – промова – публіка” запропонував Аристотель, хоча більшість досліджень цього предметного поля відбулося у ХХ ст. Так, першопрохідцем у царині психологічного пізнання

комунікації (робота “Social organization”, 1909 рік) є професор Мічиганського університету Ч.-Х. Кулі, який під цим поняттям розумів “механізм, завдяки якому уможлиблюється існування і розвиток людських відносин – усі символи розуму у поєднанні із способами та засобами їх передачі у просторі і збереженні у часі. Комунікація – це міміка, жести, спілкування, тональність голосу, слова, писемність, друк, залізниця, телеграф, телефон і всі новітні досягнення, здійснені в напрямку завоювання простору і часу. Чіткої межі з-поміж засобів комунікації та рештою зовнішнього світу не існує. Водночас із народженням зовнішнього світу з’являється система стандартних символів, що призначена лише для передавання думок, з неї й розпочинається традиційний розвиток комунікації” [25, с. 379].

Ж. Бодріяр, вивчаючи сучасну культуру постмодерну, підкреслює тотальний масштаб комунікації. Тому й розгляд будь-якого соціального феномену, передусім як комунікативного процесу, котрий має *ігрову природу* і тяжіє до масовості сучасної людини, до позбавлення її власної суб’єктної ідентичності: “Ми живцем спливали в моделі, живцем спливали в моду, живцем спливали в симуляцію: можливо, Кайуа [Роже Кайуа, французький філософ, соціолог, автор оригінальної класифікації ігор як людської діяльності] зі своєю термінологією мав рацію, й уся наша культура спливає від змагальних та експресивних ігор до ігор ризикованих і запаморочливих” [6; 7, с. 8].

На ігрову природу комунікації і діяльності людини в ній указує велика кількість досліджень широкого хронологічного і змістовного діапазону. Відповідно до них гра – це: засіб наслідування діяльності, навчання (Платон); джерело душевної рівноваги, гармонії душі й тіла, спосіб відпочинку і психічної розрядки (Аристотель, М. Лацарус); творче начало, що породжує світ культури (Ф. Шіллер, Й. Гейзінга); первинна форма залучення людини до соціуму (К. Гросс); атрибут культури (Р. Кайуа); активність, яка формує фантазію, уяву, інтелект (Ф. Бейтендейк); різновид індивідуальної і колективної поведінки (К. Рейнуотер); форма творчості з певною метою (Ж. Піаже); спосіб самореалізації індивіда, структура його поведінки, основа комунікації та міжособистісного спілкування (Е. Берн); преадаптивна неутилітарна поведінка (О. Асмолов); модель комунікації або конституції тексту, в якій відтворюється несуперечливий контекст і слова вживаються у чітко визначеному сенсі (Л. Віт-

генштайн) [41, с. 85]; нова форма організації і метод розвитку колективної мислєдїяльності (Г.П. Щєдровицький і його філософська школа [59]) повний онтофеноменальний цикл учинення, що у логіко-змістовій наступності охоплює ситуаційний (виникнення ігрового відношення), мотиваційний (формування поля гри), діяльнісного (замикання гри і постановня світу ігрової діяльності) та післядіяльного (рефлексія успішності/неуспішності гри) етапів (А.В. Фурман, С.К. Шандрок [44–47] та ін.).

Гра як модус діяльності атрибутивно передбачає *інтерацію* (взаємодію), спілкування, комунікацію. Позбавлена циклічності, репродуктивного повторення, така, що має хоча би мізерну долю невизначеності комунікація і є грою. Інакше кажучи, *комунікація здебільшого – це гра*, принаймні мовленнєва.

О.Ф. Больнов аргументує *атрибутивність комунікації у житті людини* наступним: “...для екзистенційної філософії людське буття завжди є таким у живому зв’язку з іншими людьми”. Продовжуючи, він цитує К. Ясперса, який “...підкреслює – Я існую (sein) лише в комунікації з іншими людьми” і наводить формулу Гайдеггера про те, що “особисте буття сутнісно є спільне буття”. О.Ф. Больнов аргументом комунікації як філогенетичної основи життєдіяльності людини наводить таку логічну побудову: “Навіть та думка, що фактично людина може бути (sein) однією, не слугує запереченням проти заданої спільноти, оскільки й самотності не є байдужим наявність інших людей. Навпаки, саме через болісність визнання їх відсутності така думка виявляє спільноту як стан, що є притаманним людині природним і сутнісним чином. Самотньою може бути лише та істота, котра за своєю природою живе у спільноті. Самотність людського буття рівнозначна спільноті повсякдення у світі. Інший може бути відсутнім тільки у спільному бутті і задля нього. Самотність являє собою спільне прожиття в модусі відсутності, можливість самотності – це доказ спільного буття” [8, с. 68]. До слова, К.-О. Апель визначає комунікативну спільноту ще й як трансцендентальну, таку, що стимулює до розвитку, становить передумову соціальних наук [42, с. 291].

Філософська категорія “комунікація” під впливом логіки розвитку, прогресу, якісної трансформації людини і суспільства набуває бінарних ознак, що окреслюють *межі індивідуального вибору мети і засобів участі особи в комунікації*: “...існування у чіткому сенсі зале-

жити від спільноти, якщо ж для прориву в справжність воно повинно звільнитися від тенет масового буття, то на цьому ґрунті потім виникає певна інша, нова форма “екзистенційної спільноти” (К. Ясперс), “справжнього спільного буття” (М. Гайдеггер). К. Ясперс... проводить розмежування поміж однією лише побутовою комунікацією та екзистенційною (від лат. *existentia* — існування) комунікацією. Перша відбувається у прошарку звичайного, рутинного, побутового людського існування. Вона є лише фоном для сповненого смислом справжньої, повноцінної самореалізації, екзистенційного існування. Останнє, навпаки, стає вирішальною проблемою будь-якої філософії, і тут виявляється, що досвід екзистенційного [самобутного, унікального] існування обумовлюється цілком визначеним розумінням людських стосунків” [8, с. 75]. І далі, якщо побутова комунікація є рутинним тлом, що завжди активне в соціальних процесах, то “саме екзистенційне існування неможливе як тривалий стан, а обмежується лише малочисельними вищими миттєвостями, ...які неможливо замовити і які випадають на долю людини тільки як дарунок” [Там само, с. 78]. Екзистенційна комунікація, комунікація повноцінної самореалізації “тендітна, крихка як саме екзистенційне існування ... [вона] вельми чітко відділена від тієї стійкої у хронологічному відношенні форми суспільства, чие становлення пролягає через природу та історію” [Там само]. Отож на рівні “побутової комунікації” людина існує переважно в масовидному стані *das “man”*, себто у стані відносно урівноваженої деперсоналізації, мінімальної ідентичності, соціального автоматизму. Натомість екзистенційна комунікація повноцінної самореалізації характеризується максимальною повнотою життєдіяльності людини, вичерпним наповненням усіх компонентів її буття, “буття-у-світі” незалежно від характеру ситуацій, що випадають на її долю [29, с. 345].

Саме стан масової людини *das “man”* є межею, за якою перебувають внутрішні негарзди дефіциту ідентичності, має місце урізноманітнення деперсоналізації. Тому із збільшенням типовості таких осіб зростає кумулятивний ефект змасовлення, перетворення спільноти у натовп, “людську масу”. Деперсоналізація тут стає атрибутивною ознакою спільноти. Идеократичні структури недружньої або ворожої орієнтації, як правило, провокують подібні процеси у цільовому суспільстві. Адже натовпом набагато простіше керувати.

Успішний взірць такої діяльності із розвою масового етнічного тіла вочевидь сьогодні становить інформаційний простір Російської Федерації.

Кристалізація спільноти як етнічної маси, проте, створює ризики, що стосуються стану психічного здоров’я громадян. Адже соціальна симуляція, деперсоналізація, втрата ідентичності не дозволяють людині виявляти себе як особистість, ефективно самопрезентуватися в комунікації під час взаємодії з іншими людьми. Також можливі різного рівня зміни свідомості людини, поява відчуття втрати власного Я, систематичних хворобливих психоемоційних станів. Це природно негативно позначається на якості побутового і професійного спілкування. В легкій формі деперсоналізація спостерігається у психічно здорових людей, однак подальший розвиток такого стану є ризикованим щодо вірогідності психічного захворювання, утвердження адиктивної або делінквентної поведінки [33, с. 97; 37].

Консонансно засновкам екзистенційної філософії В.П. Зінченко сформулював одну із провідних сучасних теорій свідомості, в якій глибока взаємодія людини зі світом є атрибутивною і визначальною стосовно її життєдіяльності. Його теорію побудовано на сутностях, функціях та взаємодії універсальї *Слово, Образ і Дія*. Вона передбачає особливу “конструкцію” свідомості людини як “тришарової, або трирівневої структури”: 1) “буттєвий рівень утворюють біодинамічна тканина живого руху і дії, почуттєва тканина образу”, 2) “рефлексивний рівень створюють значення і смисл”, 3) “духовний – сутності Я і Ти”. Поряд із цим “щодо виділених рівнів свідомості розрізнення свідомого і несвідомого втрачає свою актуальність”. “Інше питання, – підкреслює цей відомий психолог, – полягає в тому, наскільки рівні та сутності, що ними створюються, встановлені і є доступними для зовнішнього спостерігача” [20, с. 251]. Тому інваріантне вивчення соціально-функціональних станів людини (від рутинного, загерметизованого в імітаційному існуванні *das “man”* до суб’єкта власного, сповненого вчинковою ініціативою життя) допомагає встановленню закономірностей її повноцінної різнобічної самореалізації в сучасних умовах. І чим більше узмістовлені буттєвий, рефлексивний і духовний рівні актуального функціонування особистості, тим більше вона є суб’єктом свого життя, тим далі вона перебуває від герметичного стану *das “man”*, тим повноцінніше її життєдіяльність і здоровішим сприймається соціум, у якому вона

існує. Проте людина завжди знаходиться на “вістрі” хитких станів з-поміж рутинного існування та екзистенційованого життя, сповненого сенсом самореалізації. Їй чим далі вона від стану змасовленого, деперсоналізованого, позбавленого ідентичності *das “man”*, тим небезпечнішим дія такого “вістря”, тим більше викликів випадає на її долю. В іншому разі, як влучно В.П. Зінченко апелює до колоритного висловлювання А. Білого, маємо ситуацію, коли “в плавильному тиглі [свідомості і соціуму] “що було роєм, то стало строєм” [20, с. 510]. Це відбувається сьогодні, коли впливи постсучасності перевантажують індивідуальну свідомість людини, призводять до хронічного когнітивного дисонансу, сприяють їй ментальній редукції і регресу. Це – редукція Слова, образу і Дії, редукція існування. Вона прив’язує та утримує людину до тванистого осердя рутинної, закостенілої буттєвості, не дозволяє їй реалізуватися як суб’єкту власного життя.

Отож мовиться про феномен *соціального гістерезису* постмодерну, який водночас має й позитивний бік: у такий спосіб (звісно, до певної межі) зберігається гомеостаз соціуму, досягається оптимальна ентропія систем – як людини, так через неї і суспільства. В контурі такого дискурсу зустрічаються і набувають інтеграції екзистенційна філософія [8; 29–31; 42; 54], психологія [18; 20; 44–47], лінгвістика [36], теорія ігор [28] і теорія дисипативних структур [32]. При цьому коливання, що відбуваються на трьох вищепозначених рівнях свідомості (включаючи й аспекти групової динаміки), головню завдяки дії об’єктивних закономірностей урівноваження дисипативних, нелінійних систем, призводять до досягнення свідомістю і груповою динамікою позиції “фокальної (сідлової) точки”, стану динамічної рівноваги (за Дж. Нешем), тобто до стану гомеостазу, а відтак й до оптимального рівня їхньої взаємозалежної ентропії як динамічно збалансованого стану пульсуючого життєпотокую.

У цій екзистенційній ситуації шлях до оптимальної психологічної рівноваги для суб’єкта є непростим, таким, що не гарантує одночасно швидке, безумовне та безпечне її досягнення. На підтвердження цього В.П. Зінченко цитує метафори “вістря меча” та “стрілецького лука”: “Метафора “лука” вже у самого Геракліта була метафорою цілісного життя, тобто як життя, так і смерті [Мамардашвілі]. О.О. Ухтомський... для характеристики життя використовував метафору “вістря меча”. Життя утримується на ньому більш-

менш рівноважно лише при постійних коливаннях, прагненні, спрямуванні та русі. Подібним чином людина коливається між добром і злом, думкою і дією, афектом і інтелектом, буттям та існуванням” [20, с. 317]. Як засоби самореалізації людина, умовно кажучи, має “два інших мечі – меч залізний і меч духовний”. Метафора “залізного меча” уособлює силу фізичного в людині – власної фізичної потужності і впливу на соматичне іншої людини, метафора “меча духовного” – силу духовного, ментального впливу і самовпливу, дію на психічне в собі та іншої людини. Успішність застосування людиною двох сил залежить від балансу поміж ними: “...на цьому вістрі, – продовжує В.П. Зінченко, – сюрреалістичним чином балансують два мечі – меч залізний і меч духовний. Досвід засвідчує, що виковати останній набагато важче. Мамардашвілі неодноразово підкреслював, що тримати думку може лише людина зібрана, на яку... також поширюється метафора лука, яка є і вправним лучником і сильним луку-утримувачем. І добре, коли випущена стріла досягає цілі” [Там само].

Ще далі у своїх рефлексіях пішов філософ постмодернізму Ж. Дельоз. Його висновки вносять у метафоричний дискурс “стрілецького лука” конкурентно-ігровий аспект явища думки як засобу бути першим у вирішенні спільних проблем існування. Він, коментуючи роздуми М. Фуко про мислення, писав, що “мислити – означає кожного разу придумувати нове переплетіння, спрямовуючи стрілу одного в мішень іншого” [20, с. 317]. Вочевидь логіка В.П. Зінченка про мета-форми Смыслу у вигляді Слова, образу і Дії, їх умовного відокремлення одного від іншого, продовжує давню традицію сприймати дію і думку як одне цілісне: “Ідея того, що дія і думка – це одне, йде від Парменіда” [20, с. 479]. “Слово у його елліністичному розумінні є плоттю діяльною, що розгортається у подію”. І далі цей відомий теоретик психології цитує О.Е. Мандельштама: “Слово не лише головний принцип пізнання. Слово – головний засновок людського буття: не лише *ratio cognoscendi*, але і *ratio essendi*” [20, с. 435]. Складна, проте потужна архітектоніка висновків В.П. Зінченка ґрунтується на факті, що “...тайна, магія слова є в тому, що слово не репрезентує, як зазвичай про це прийнято вважати, а презентує культуру зі всіма її функціями, презентує її афективні, когнітивні і практичні аспекти. І не лише культуру, але й увесь світ” [Там само].

Отож, спираючись не лише на власний науковий здобуток, але і на відповідний предметний досвід попередніх дослідників, В.П. Зінченко поєднує в один функціональний контур “слово”, “діалог”, “гру”, “культуру” і “свідомість”, методологічно і предметно посилюючи фундамент усього шеругу теорій комунікації: “Визнання діалогічної природи свідомості є еквівалентним схваленню його культурно-історичної природи, на чому наполягали Г.Г. Шпет, М.М. Бахтін і Л.С. Виготський. “Гра і життя свідомості: слово-на-слово, діалог”, – писав Г.Г. Шпет, а “слово є архетипом культури, втіленням розуму (він же)...” І далі: “Шпет розглядав [слово] не ізольовано, а у поєднанні “слово-смысл”, що інтерпретується як відношення “мова (мовлення) – смысл”. Через це слово, за Шпетом, не є ані звичайним відображенням “заздалегідь наданого порядку”, ані інструментом, що дозволяє сконструювати повністю світ сущого, у тому числі й світ свідомості. Шпет виокремлює “сферу розмови” як своєрідний метафоричний конструкт, що дозволяє йому точно окреслити проблему комунікативного простору, в якому відбувається не лише розуміння та інтерпретація слова як знаку повідомлення, але й саме Я як “соціальна річ” стає продуктом цього простору” [20, с. 77].

Конструкція повного контуру самореалізації людини і кортежу відповідних засобів В.П. Зінченком складається на основі “спільності побудови слова, образу і дії”, що “мають власні зовнішні і внутрішні форми” [20, с. 427]. “Це не проста аналогія, а сутнісна схожість, через те, що кожне із цих утворень (інструментів, артефактів, функціональних органів, мов і т.п.), що постають у ролі засобу поведінки, діяльності, комунікації, інтелекту, містить у своїй внутрішній формі обидва інших. Дія у собі вміщує слово і образ, слово – образ і дію, образ – дію і слово. Вони збагачують, взаємно проникають та у певних межах взаємно замінюють один одного. Вони входять до складу інших внутрішніх форм не в первинному, а в скороченому, перетвореному, можливо й у спотвореному вигляді” [Там само, с. 427–428]. “Слово, образ і дія... являють собою найскладніші... мета-форми – згустки енергії і сили. Домінуюча роль у таких мета-формах належить с л о в у”. Слово, як домінуючий елемент системи не лише врівноважує екзистенційну тріаду “слово-образ-дія”, а за певних умов й ініціює порушення такого балансу, усталеності системи: “...слово у свідомості вносить не ідилію, але й драму, навіть

трагедію (нерозв’язну). Взагалі життя свідомості на відміну від життя організму – (цим свідомість й перебуває поза меж органічного життя) – не ідилія, не спокій Спинози, але трагедія *amor fati*”, – наводить В.П. Зінченко слова Л.С. Виготського [Там само, с. 429]. Такий стан цей дослідник пропонує сприймати як філогенетичний, як умову культурного розвитку людства, яка ним описується за допомогою влучної метафори поета М. Волошина: “*Життя тремтіння всіх віків і рас живе в тобі. Тепер і повсякчас*” (Весь трепет жизни всех веков и рас живет в тебе. Всегда. Теперь. Сейчас.) [Там само, с. 548].

Аналізуючи умови, за яких людство має певні потенціали остаточно не скотитися у натовп *das “man”*, тваністу прірву соціальної симуляції, В.П. Зінченко підкреслює важливість сприймання *контексту розуміння через культуру розуміння*: “Сфера розмови передбачає наявність загального контексту. Контексту розуміння. Контекст розуміння, сфера розмови є культурною, яку Шпет визначає як “культ розуміння. Культура все перетворює у знак, у слово, інакше вона припиняє транслюватися, через що втрачає сенс і значення” [20, с. 77–78]. Саме контекст культури розуміння нами сприймається як дороговказ і базисний дискурс дослідження гри як ключового аспекту культури кооперативного, екологічного співіснування за будь-яких реальних обставин існування людини і людності.

Досягнення *максимальної кооперації* між усіма акторами соціальної системи з урахуванням збереження їх ідентичності та відповідно до типу інституціоналізованого елементу системи (громадянин, родина, громадянське суспільство, владні інституції, освіта, наука, церква, армія тощо) в умовах постсучасності становить як *головну мету*, так і *вузловий парадокс сучасної масової комунікації* [30, с. 282]. Адже “в ідеалі масова комунікація повинна бути засобом консолідації суспільства” [Там само, с. 173] і як форма соціального спілкування вона принципово покликана сприяти інтеграції суспільства. Проте такий стан неможливо трактувати однозначно, адже “засоби масової інформації створюють різноманітні картини для різних аудиторій, посилюючи тим самим соціальну диференціацію” [Там само, с. 282]. Актуальний стан усього простору масової комунікації стосовно реального життя здебільшого свідчить про *імітацію, симуляцію кооперативної взаємодії, гру в потрібний статус* без його змістовного наповнення, мі-

мікрію, що має позначати толерантне, погоджене, конвенційне сприймання реальності [3; 6; 7; 10–12; 16; 26; 40].

Практико зорієнтовані наукові засновки кооперативної взаємодії пов'язані із вченням про етику відповідальності Г. Йонаса та з консонансним цьому вченню принципі кооперації Х.П. Грайса. Г. Йонас пропонує сприймати життєдіяльність людини через прагматичну етику інтегрування особистісних та колективних цінностей. Така загальна етика ґрунтується на засновках “евристики страху” та концепту “переваги негативних прогнозів над позитивними” і повинна запобігати такій активності людини, яка мала б згубні глобальні наслідки: “Що може правити за компас? – Сама передбачувана загроза! В її майбутній заграві, в імовірності її планетарних масштабів і наслідків для людей мають бути відкриті передусім етичні принципи, виходячи з яких можна вивести нові обов'язки новій могутності людини. Це я, – пише Г. Йонас, – називаю “евристикою страху”: лише передбачуване спотворення людини допомагає нам зрозуміти її саме як людину, котру треба зберегти” [21, с. 7].

Головний імператив етики відповідальності Г. Йонас позначає як “людство має існувати”. Зазначений “...імператив зобов'язує нас бути відповідальними не так за майбутніх людей, як за ідею людини, яка вимагає присутності її втілень у світі... Цей онтологічний імператив, виведений з ідеї людини, є підвалиною, на якій ґрунтується досі ще не обґрунтована заборона йти ва-банк стосовно людства [21, с. 73]. Філософ формулює не лише констатувальний аспект імперативу “людство має існувати”. Він обґрунтовує функціональний аспект його практичного застосування у вигляді *кооперативності мети, засобів та дій людської активності* як вихідної позиції для будь-яких процесів: “Тільки ідея людини, оскільки вона говорить нам, *чому* люди повинні існувати, тим самим вказує на те, *як* вони повинні існувати” [Там само]. Відтак у підґрунтя такої комунікативної функціональності закладається обов'язковість формування нового типу людини, нового суб'єкта колективної відповідальної поведінки. Відповідаючи на запитання “Хто вона ця людина?”, Йонас каже: “Не ви і не я: головні ролі тут виконують не індивідуальний суб'єкт і не індивідуальна дія, а колективний суб'єкт і колективна дія; і *невизначене майбутнє* [курсив наш] є набагато значнішим, ніж сучасний простір діяльності, май-

бутнє, що утворює горизонт відповідальності” [Там само, с. 25].

Як попередження сприймаються сьогодні (провідна робота Г. Йонаса “Принцип відповідальності” вийшла у 1979 році) висновки-передбачення автора етики відповідальності щодо *обопільної залежності людської діяльності і правил соціальної взаємодії*, дефіцитарність якої призводить до актуалізації ризиків життєдіяльності людини епохи постмодерну, про які йшлося вище: “Якщо сфера виробництва проймає сутність діяльності, тоді моральність має перейматися сферою виробництва, від якої вона колись відійшла, і це вона має виконувати у формі суспільної політики. Питаннями такого обсягу і такої далекосяжності проекції її заходів суспільна політика досі ще ніколи не займалася. Фактично, сутність людської діяльності, змінюючись, докорінно змінює і сутність політики” [21, с. 25]. Також до важливих передумов реалізації принципу відповідальності Г. Йонас відносить обов'язкову трансляцію, продовження його дії в майбутньому, причому поза часом та обставинами з урахуванням того, що будь-яка “всеосяжна відповідальність, хоч які будуть її прояви, є відповідальною за те, щоб завдяки її здійсненню залишалася можливість відповідальності і в майбутньому” [21, с. 180].

Здатність до відповідальності за власне і суспільне життя Г. Йонасом визначається як *атрибутивна ознака людини*. Якість здатності *виконувати відповідальність*, користуючись висновуваннями цього філософа, нами ставиться у *пряму взаємозалежність з рівнем суб'єктного розвитку людини*, її самоідентичності, здатності доволно утримуватись від деперсоналізуючих впливів масової комунікації, виробляти власний імунітет проти спадання в статус *das “man”*, оптимально реалізувати себе в комунікації. Отож моральність, здатність до відповідальності є іманентною природною ознакою людини, що не стільки набувається, скільки втрачається. Особа народжується відкрито й спонтанно моральною. Її моральне спотворення має екзогенну природу. Тому аморальність – це процес і стан втрати атрибутивної, ендогенної моральності, передбаченої Природою в Людині. Цей процес є скочуванням людини у стан деперсоналізації, невинного панування маси, для якого принципово не існує потреби у відповідальності через втрату власної суб'єктності: “...характерною рисою людини є те, що тільки вона одна *може* мати відповідальність, а це означає водночас,

що вона також *мусить* мати відповідальність за інших людей... Загалом здатність до відповідальності становить достатню умову факту її існування..., [вона] так само невіддільна від буття людини, як і здатність говорити. Відповідальність міститься у самому визначенні людини..., [котра] ще до будь-якої моралі є вже моральною істотою, тобто такою, що може бути і моральною, й аморальною” [21, с. 153].

Постулати етики відповідальності Г. Йонаса у практичному сенсі нами сприймаються незрозуміло від принципу кооперації, який сформулював американський філософ і лінгвіст Херберт Пол Грайс [18: 36]. В основі концепції останнього перебуває уявлення про ідеальну комунікативну поведінку, відповідно до якої у процесі спілкування партнери повинні дотримуватися принципу кооперації. Загальна сутність цього принципу полягає у тому, що комунікативний внесок кожного на певному етапі актуального діалогу повинен сприяти досягненню спільно визначеної мети і напрямку ведення такого діалогу [18; 36, с. 612–613]. Дослідник вважав “...*підґрунтям успішної кооперації насамперед логіку й раціоналізм* [курсив наш], а постулати слугували для пояснення, яким чином через їхнє порушення мовець здатний передати адресату більше інформації, ніж міститься в логіко-семантичному змісті вербального повідомлення” [36, с. 612].

Принцип кооперації Х.П. Грайса тривалий час вважався визначальним критерієм ефективної комунікації. Він охоплює чотири постулати (максими) кооперативної комунікації: а) кількість комунікації, б) її якість, в) відношення і г) спосіб зреалізування. Повнота дотримання, реалізації комунікантами постулатів у процесі спілкування визначає ступінь кооперативності актуальної комунікації. Відповідно дефіцит наповнення комунікації змістом таких постулатів знижує рівень і якість кооперативності спілкування, надає комунікації маніпулятивного або конфліктного контексту і характеру [18; 36].

Постулат кількості (або максима інформативності) означає, що висловлювання, мовленнєвий акт комуніканта повинен містити у собі не менше, але і не більше інформації, аніж це потрібно для розуміння реципієнтом, отримувачем такої інформації. Постулатом визначається дозована інформативність висловлення: 1) зроби своє висловлення настільки інформативним, наскільки потрібно; 2) не роби своє висловлення більш інформативним, ніж потрібно. Кількість інформації, передана мовцем, повинна відповідати його меті, розумінню ним

психологічного, емоційного, інтелектуального стану свого співрозмовника, адже надмірність або недостатність інформації стає одним із чинників комунікативного шуму й може призвести до припинення спілкування [18; 36]. Постулат якості (максима істинності) встановлює, що комунікант не повинен передавати неправдиву інформацію і не повідомляти того, в істинності чого він не впевнений. Даний постулат вимагає правдивості, щирості й обізнаності мовця, тобто повідомлення має відповідати справжньому станові речей: а) не кажи того, що ти вважаєш неправдивим; б) не кажи того, для чого в тебе немає достатніх підстав [Там само]. Постулат відношення (максима відповідності, релевантності) вимагає виключати із висловлювання сторонні, такі що не стосуються контексту, теми комунікації елементи. Релевантне висловлювання повинно стосуватися актуальної теми спілкування: “Будь відповідним змістові, говори по суті, дотримуючись теми спілкування” [Там само]. Постулат способу комунікації (максима ясності, прозорості, зрозумілості) виражається тезою “Висловлюйся ясно”, вимагає чіткого, послідовного, недвозначного викладення думки, прозорої та зрозумілої манери висловлювання. Постулат потребує від мовця раціональності мовлення, тому: 1) уникай неясних висловлень; 2) уникай двозначності; 3) уникай непотрібної надмірності; 4) будь послідовним [Там само].

Постулати комунікації Х.П. Грайса стали засновками для сучасної системи стратегічних комунікацій країн-членів НАТО та розвинулися в офіційний *кортеж принципів кооперативної (стратегічної) комунікації* країн-партнерів. Зокрема нормативними умовами діяльності Північно-атлантичного союзу є “...безперервність потоку (continuous flow) такої, що заслуговує на довіру (credible), надійної (reliable), своєчасної (timely) та точної (accurate) інформації до військовослужбовців, їх сімей, мас-медіа та спільноти”. Одночасно встановлюються обов’язкові комплекси умов побудови і здійснення комунікації, передусім стратегічної, в межах країн НАТО та взаємодії їх військових структур [60].

За висновками дослідників постулати Х.П. Грайса останнім часом усе більше зосереджуються в контурі саме *кооперативної комунікації*, залишаючи ту частину інформаційно-комунікативного простору, яка вирізняється ознаками *маніпулятивності та конфліктності*. Завдяки розвитку мас-медіа засоби маніпулювання свідомістю людини все частіше використовую-

ються з метою формування потрібних особистісних та групових настанов, що на противагу соціально-екологічним постулатам Х.П. Грайса актуалізує феномен маніпулювання людською свідомістю (див. [19; 24; 61]).

У вітчизняному науковому просторі етика відповідальності Г. Йонаса і принцип кооперації Х.П. Грайса, головню завдяки теорії професійного методологування А.В. Фурмана, стали методологічними атрибутами наукового пізнання і практикування [44; 45]. Зокрема, розкриваючи сутність методології як окремого світу мислення і багаторівневого (каскадного) методологування – організованого мисленням життєдіяльності людини, він висновує про природну відповідність, умонтованість у такі процеси змісту етики відповідальності і принципу кооперації як універсальних та обов'язкових складових мислення, моделювання реальності і реалізації таких моделей. Етика відповідальності і принцип кооперації в теорії професійного методологування А.В. Фурмана тут втілюються як атрибути мислення і вибору людиною методів її практичних мислевчинкових дій. Таким атрибутом, зонайперше, є *субстанційність* як "...ідеальна дійсність об'єктивного процесу, що здійснюється поза людською свідомістю, хоча й просякає крізь неї й так чи інакше видозмінюється в ній та рухається далі, тому воно [мислення] розмите на суб'єктно-особистісному матеріалі-носії й у своїй вершинній універсальності постає як методологічне мислення, яке інтегрує сферу мислєдіяльності і "вільне стосовно меж наукових предметів й узагалі щодо меж науки, історії, техніки, практики"..., а головне – воно може працювати *над ними*" [45, с. 270]. Таким чином субстанційність ковітальної "тканини" завжди є присутньою у всіх іпостасях життєдіяльності людини, якими, як йшлося раніше, сприймав Слово, Образ і Дію В.П. Зінченко. Причому трансформації такої життєвої "тканини" відбуваються завдяки іншим ознакам-універсаліям мислення та організованій ним діяльності людини, що інтегрують собою усі раніше і надалі наведені теоретичні підходи. Такими ознаками-універсаліями за А.В. Фурманом, є *критичність, рефлексивність, практичність, технічність, ситуаційність проживання, ковітальність та окультурена змістовність* [45, с. 271–272]. Виходячи із здійсненого раніше аналізу логічним нами вважається висновок, що наведені методологічні ознаки організованого мисленням життєдіяльності людини набувають змісту *принципів*

такої *життєдіяльності*. Порівняння принципів практичності, ковітальності й окультуреної змістовності з принципом кооперативності комунікації Х.П. Грайса свідчить про їх подібність.

А.В. Фурман позиціонує теорію власного авторства як *циклічно-вчинкову вітакультурну методологію* – методологію гуманістичної, діяльно-вчинкової, логічно-послідовної кооперації суб'єктів спільної соціальної активності [45]. Такий підхід надає повний і вичерпний кортеж засобів для організації життєдіяльності людини в сучасних умовах. Цей кортеж охоплює усі топоси життєдіяння суб'єкта, формуючи і забезпечуючи послідовний *каскад* його активності – від ноетично-інтенційних вібрацій, жеврінь актуальних, проте неусвідомлених, таких, що лише набувають своєї очевидності, змістів через їх осмислення, вербальне позначення-кодування й надалі – моделювання образу майбутніх дій і самих дій у напрямку екзистенційного удосконалення *magnum opus* суб'єкта і зростання його особистісних потенціалів і досвіду.

Незалежно від висновувань представників філософії екзистенціалізму, проте винятково консонансно з ними, науковцями психології діяльності комунікація також позиціонується як базисний атрибут життєреалізування особи в контексті кооперативної взаємодії або задля встановлення такої взаємодії. В контурі психології діяльності комунікація є *першим видом провідної діяльності* у загальній *таксономії* таких видів, і сутнісно започатковує власне саму діяльність за будь-яких умов і ситуацій [34, с. 42].

Теорія провідних видів діяльності знаходиться в основі усього епістемологічного корпусу психології діяльності. Передбачається, що "провідна діяльність – це діяльність, виконання якої визначає виникнення і формування основних психологічних новоутворень людини на поточному ступені розвитку її особистості. Всередині провідної діяльності відбувається підготовка, виникнення та диференціація інших видів діяльності [34, с. 42]. Крім того, словниковими стали підходи, щодо сутності та значення кожного із видів провідної діяльності, причому як окремо, так і в таксономічному комплексі таких видів, що уможливають розуміння суті людської діяльності взагалі: "Значення провідної діяльності для психічного розвитку передусім залежить від її змісту, від того, які аспекти реальності людина відкриває для себе та засвоює у процесі її виконання" [34, с. 42].

З часів виникнення теорії провідної діяльності залишається достатньо хиткою та дискусійною позиція наукового сприйняття таксономії її видів переважно через аспекти психології дитинства [33; 34; 49]. Це позначилось на тому, що науковий апарат визначень психології діяльності стосовно таксономії видів діяльності тяжіє до психологічної періодизації дитинства і юнацького віку. У той же час є наявними, але недостатньо чіткими, аргументи на користь того, що види провідної діяльності поширюються на весь життєвий шлях особи: “Сучасні дані про особливості розвитку психіки людини в онтогенезі дозволяють виділити наступні види провідної діяльності: 1) безпосереднє спілкування немовляти з дорослими; 2) предметно-маніпулятивна діяльність, що є притаманною, характерною для раннього дитинства; у процесі її виконання дитина опановує історично утворені способи дії з певними предметами; 3) сюжетно-рольова гра, що є притаманною для дошкільного віку (від трьох до семи років); 4) навчальна діяльність молодших школярів; 5) суспільно-корисна діяльність підлітків; 6) професійна освітня діяльність, що є характерною для періоду ранньої юності; під час неї відбувається підготовка до майбутньої професії. Провідна діяльність не виникає одразу в розвиненій формі, а проходить певний процес свого становлення. Її формування відбувається під керівництвом дорослих у форматі навчання та виховання” [34, с. 42].

Опосередковано, проте достатньо прозоро, науковий апарат психології діяльності систематизує кортеж видів провідної діяльності саме як *таксономію*. А це означає, що кожний наступний елемент системи від її початку до завершення, генетично передбачає, містить і наслідкує зміст кожного попереднього елемента, в нашому випадку – виду провідної діяльності, не змінюючи систему, а субстанційно ускладнюючи, накопичуючи її архітектоніку і функціональність. Таким чином хронологічна логіка побудови таксономії видів провідної діяльності від дитинства до зрілості відповідає змістовній логіці такої побудови, виходячи із того, що закономірності розвитку людини в період її дитинства і юності з настанням дорослого віку залишаються актуальними і не мають кінцевого характеру упродовж усього фактичного життя людини. На основі кожного із попередніх видів провідної діяльності від спілкування, комунікації і надалі розвивається кожний наступний вид, наповнюючи інструментальним зміс-

том засобовий діяльнісний кортеж людини: “Виникнення під час кожного періоду психічного розвитку нової провідної діяльності не означає усунення тієї, що була провідною на попередньому етапі. Певний період психічного розвитку характеризується своєрідною системою різних видів діяльності, разом із тим у такій складній системі провідна діяльність займає особливе місце, визначаючи виникнення основних змін у психічному розвитку на кожному окремому етапі” [34, с. 42].

Гра як вид провідної діяльності зазначеної таксономії атрибутивно охоплює безпосередню комунікацію (спілкування як первинний вид), предметно-маніпулятивну діяльність (як похідну інструментальну, засобову), надалі генетично зумовлюючи і насичуючи функціональним змістом усі наступні види провідної діяльності: навчання, суспільно-корисну діяльність і професійну діяльність. Це сприймається цілком логічним, адже соціальні обставини й спричинені як власне соціальні через наявність нетотожних елементів – суб’єктів, які через власні предметно-маніпулятивні дії обмінюються смислами, взаємно впливають один на одного і спільно вчиняють у своїй взаємодії. Не вдаючись у пояснення розбіжностей і відмінностей гри людини і гри тварин, зазначимо про усталеність у науковому світі висновку про те, що *гра становить культуру створювальну комунікативну матрицю* [22; 30, с. 67–70; 53; 49–52]. Отож гра, у її психологічному розумінні, є базовим видом діяльності, який робить сучасну комунікацію придатною і навіть зручною для самореалізації людини. Гра поєднує та утримує функціональний зв’язок з-поміж рутинною побутовістю масової комунікації з потенціалами дієвої самореалізації суб’єкта як особистості. Незалежно від теоретичних філософських узагальнень сучасний американський психолог і дослідник гри С. Браун висновує: “Якщо ми перестаємо грати, то розділяємо долю усіх тварин, які переростають гру. Наша поведінка стає *фіксованою*. Нам стають нецікавими нові речі. Ми отримуємо менше задоволення від світу довкола” [9, с. 64].

Якщо звільнити таксономію видів провідної діяльності від хронологічного аспекту і виконати об’єктивну умову, що психічний розвиток суб’єкта й відтак його життєдіяльність, у дорослому віці іманентно характеризується своєрідною інтегрованою системою *усіх видів діяльності* від: 1) спілкування-комунікації, через 2) предметне маніпулювання, 3) гру, 4) навчання, 5) суспільно-корисну (непрофесійну,

волонтерську) діяльність і 6) професійну діяльність до повного спектру соціального функціонування. Звідси полстає логічний висновок про особливий, звісно за певних умов, статус у цій таксономії саме третього виду провідної діяльності – гри. Важливою, на нашу думку, є та обставина, що відповідно до таксономії видів провідної діяльності наступними після гри, генетично спричиненими видами, утверджується навчання і суспільно-корисна діяльність – модальності життєактивності, що у змістовлюють розвиток особистості в напрямку її кооперативного чи суспільно-корисного існування [34, с. 42].

Аспекти кооперативного співіснування пронизують увесь корпус вітчизняної психології. Відповідні підходи ґрунтуються на загальнонауковому сприйнятті комунікації як “змістовної сутності соціальної взаємодії”, що “характеризує структуру міжособистісних і ділових зв’язків між людьми, особливості обміну інформацією у людському спілкуванні” і спрямована на досягнення і забезпечення “соціальної спільності при збереженні індивідуальності кожного” [33, с. 172–173]. Комунікація характеризується через “процес... і комунікативні акти, які є його складовими”. В комунікативних актах реалізуються фатична (пов’язана з установленням контактів), експресивна (пробудження емоційних переживань), інформативна (передавання інформації) й управлінська (стимулювання змін у діяльності) функції. Зважаючи на велику різноманітність комунікативних процесів та актів, їх класифікують за різними ознаками. За типом взаємин між учасниками виділяють міжособистісну, публічну і масову комунікацію; за засобами комунікації – вербальну і невербальну. Особливу проблематику становить вивчення комунікативних бар’єрів – своєрідних перешкод, які виникають при розповсюдженні, розумінні і реалізації інформації [33, с. 172–173]. В теорії масової комунікації подібні бар’єри виступають у ролі “шумів або інтерференції” [27, с. 54], “комунікативних перешкод чи шумів” [36, с. 230–231, с. 576]. Такі бар’єри, “шуми” і “перешкоди” нами пропонується сприймати у тому числі й через оптику принципів відповідальності Г. Йонаса і кооперації Х. П. Грайса, як такі, що в актуальному житті стають засобами ігрового моделювання і практичних дій суб’єкта в обставинах нестабільності, ризиків і загроз для якості його життя. Передусім це стосується моніторингу суб’єктом умов його актуальної

комунікації, визначення ним рівня довільності негативного зовнішнього впливу, його джерел, засобів, мети тощо.

За способом виникнення виділяють п’ять основних типів кооперації: 1) автоматичну кооперацію, що існує у стадних тварин; 2) традиційну кооперацію, яка історично склалася в соціальних спільнотах і закріплена в традиціях, ритуалах, соціальних нормах тощо; 3) спонтанну кооперацію, що ситуативно виникає у відносинах дружби, симпатії; 4) директивну кооперацію, яка здебільшого характерна для військових організацій; 5) контрактну кооперацію, за якої індивідуальні інтереси учасників поєднуються на формальній чи неформальній договірній основі. Утворення кооперації сприяє появі атракції між членами соціальної групи, покращує психологічний клімат у ній, стабілізує і гармонізує психологічний стан її учасників. Психологічний зміст стосунків між учасниками кооперації визначається характером спільної діяльності [33, с. 178].

Зважаючи на розгалуження типів соціальної кооперації доцільно сприймати *спонтанну* і *контрактну кооперацію* як межі кооперативної взаємодії залежно від її тривалості. Визначальним аспектом оцінки актуальної для суб’єкта ситуації стосовно ступеня її кооперативності пропонується встановити виконання партнерами такої взаємодії постулатів кооперації Х.П. Грайса [18; 60]. Будь-який сумнів суб’єкта щодо порушення з боку його партнера цих постулатів має безумовно сприйматися як ознака виходу із кооперативного поля, поява та посилення нестабільності, вірогідності ризиків і загроз для інтересів суб’єкта [2; 50; 52]. Такий підхід сприймається логічним і змістовним, адже парадокс сучасної масової комунікації за висновками дослідників має виразну ігрову сутність, яка полюсно тяжіє до двох протилежних сутностей – *кооперації* і *конкуренції* [8; 10–12; 14; 26; 29–31; 50; 52].

Французький філософ і соціолог П’єр Бурд’є, роботи якого мали значний вплив на соціогуманітарну сферу сучасної Європи і світу, виводить *феномен гри* із дискурсивної у практичну площину як *основу сучасної соціальної динаміки* [10–12]. Він зазначає, що існує конкуренція в полі символічного маніпулювання. Ця конкуренція здійснюється поміж агентами, які намагаються маніпулювати світоглядом, комбінуючи *словами*, і через них – принципами побудови соціальної дійсності. Вони змагаються з метою висвітлення того, яким належить бачити і сприймати світ, при-

мушують за допомогою слів та образів бачити належне і вірити в нього. Такі маніпулятивні “соціальні інженери” отримують завдяки цьому повноцінно реальні результати – переконання і дії тих, чия свідомість знаходиться у “щілині”, циклі маніпулювання [9; 54]. Ця поведінка є нічим іншим, як проявом належності до однієї гри, коли навіть непримиренні співрозмовники погоджуються щодо певних правил гри [12].

Гра як матриця соціальної динаміки в умовах і просторі постмодернової епохи, за П. Бурд’є, набуває обов’язкових ознак для організації буття людини і суспільства: “...жодний не може отримати користь від гри, включаючи й тих, хто в ній домінує, не вступивши у гру і не захопившись нею...”; “єдина абсолютна свобода, що дозволяється грою – це свобода вийти з гри завдяки героїчній відмові, яка, якщо тільки не ініціювати нової гри, підтримує атараксію (душевну незворушність) лише ціною того, що з точки зору гри та ілюзії є соціальною смертю”; “існує політичне поле (так само як існують, скажімо, простори релігії, мистецтва та ін.), або автономний універсум, *простір гри* [курсив наш. – О.Х.], у якому грають за своїми особливими правилами, і люди, які долучені до цієї гри, мають, відповідно, специфічні інтереси, визначені... логікою гри” [11, с. 130, 150, 172].

Гра пронизує собою увесь соціальний простір сучасного світу, вимагаючи поза згоди з її об’єктивними чинниками брати участь, не відволікатися, не гальмувати, прагнути практичної дії, досягати консенсусу. Гра вимагає від людства бути відповідальним і солідарним, примушує до кооперації: “Саме така визначальна прихильність до гри, довільне та щире прагнення і зобов’язання участі у ній виступає абсолютною вимогою політичної гри, інвестуванням у гру, що є одночасно й певним її результатом, й умовою функціонування самої гри. Перед загрозою виключення із гри і втрати прибутків від неї... всі... вступають у неоголошену змову, [яка]... суттєво більш могутня, аніж усі офіційні або ж таємні угоди” [11, с. 187–188]. Очевидно, що висновки П. Бурд’є вмонтовують гру в увесь корпус соціальної взаємодії, роблять її принципом сучасної інституціоналізації суспільного життя: “...формування держави здійснюється разом із формуванням поля влади, що розуміється як *простір гри*, всередині якого володарі капіталу (різних його видів) змагаються саме за владу над державою, тобто державним капіталом,

що дає владу над різними видами капіталу і над їх відтворенням (головним чином через *систему освіти*)” [Там само, с. 228].

Солідарно підходам П. Бурд’є інстинктивно-функціональний характер гри закладав у підґрунтя людської поведінки французький письменник, філософ та соціолог Р. Кайуа, який досліджував проблеми соціалізації людини через оптику гри як домінуючої форми людського ірраціоналізму. За його висновками ігрова природа людини підкорюється чотирьом інстинктам, що створюють для неї ірраціональну підоснову індивідуального та соціального існування. Гра, так би мовити, урівноважує, стабілізує прагнення суб’єкта і його практичні дії щодо досягнення таких прагнень відповідно до актуальних можливостей і реальних обставин. Таким чином гра як функціональний засіб забезпечує і зберігає збалансований соціальний порядок, відносну кооперативність співіснування людей [22; 50].

Розгортання теоретичних засновків дослідження гри як теоретичного конструкту і практичного засобу діяльності в постмодерністському культурному середовищі, моделювання відповідної активності суб’єкта, через оптику екзистенційної філософії гри як культуростворювальної комунікативної матриці, теорії свідомості В.П. Зінченко, принципів відповідальності Г. Йонаса і кооперації Х.П. Грайса та інших дослідників приводить у площину проблематики психолінгвістичних закономірностей людської поведінки.

Українська вчена-лінгвіст О.О. Селіванова, аналізуючи мовні аспекти комунікації в епоху постмодерну, висновує про роль мовної комунікації у процесах збереження соціального балансу: “Сьогодні до мовознавчих студій усе активніше проникають принципи синергетики, що постулюють погляд на мову як на синергетичну суперсистему, нелінійну, нерівноважну, детерміновану зсередини й ззовні, яка перебуває у стані переходу від хаосу до порядку й далі – до нового порядку через взаємодію деструктивних тенденцій і параметрів самоорганізації цієї суперсистеми. Самоорганізація здійснюється шляхом спільного функціонування елементів і підсистем, які кооперуються задля збереження системи” [36, с. 20–21]. Такий підхід відповідає теорії дисипативних нелінійних структур та класичній теорії ігор [28; 32; 50; 52].

Будь-яке слово, що було кимось промовлено на чийсь адресу в певному контексті та в конкретній ситуації є *актом з певною метою*, а

не лише смисловим позначенням чогось такого, що вже відбулося у світі. Цей постулат, що не потребує доказів мінімум через те, що нічого не відбувається безцільно, має прадавні культуротворчі витoki і міститься в ключовому культурному документі, яким є Біблія. Силу Слова Бога так було сформульовано Ісайєю: “Як дощ і сніг сходять із неба і не повертаються туди, але сповнюють землю і роблять її здатною народжувати та відтворювати..., так і слово Моє, що сходить з вуст Моїх, – воно не повертається до мене марним, але виконує те, що мною визначено” [Ис. 55, 10–11; 5, с. 726].

П.О. Флоренський розвиває дискурс “слово як сила, що збурює рух”, у напрямку об’єктивізації та універсалізації мови, слова, як засобу переходу від інтенції до вчинку незалежно від ступеня довільності психічних процесів і, безумовно, викликаючи при цьому реакцію-відповідь, яка продовжує вербальну інтенційно-вчинкову спіраль комунікації: “...мова, якою б безсилою її не вважали, діє у світі, створюючи собі подібне. І як зачаття може не потребувати свідомо особистісної участі, так й оплодотворення словом не передбачає неодмінної ясності свідомості, раз вже тільки слово народилося в соціальне середовище від слова-творця або, більш точно – слова-культуратора, що відбулось раніше. Саме тому магічно потужне слово не потребує, щонайменше на нижчих рівнях магії, неодмінно індивідуально-особистісного напруження волі, або навіть ясного усвідомлення його смислу. Воно саме концентрує енергію духу, начебто напивається нею, щоразу, коли тільки жевріє намагання його вимовити, тобто за мінімуму внутрішньої самодіяльності” [43, с. 264–265].

Людвіг Вітгенштайн, засновник окремої філософської теорії – *теорії мовних ігор*, яка свого часу випередила всі інші філософські розвідки стосовно постмодерну як етапу розвитку суспільства і людини, конструє власний підхід до феномену комунікації на атрибутивності Слова як ключового, побудовного, створювального і регламентувального центру свідомості людини. Розмаїття смислів, конотацій, контекстів та інтенцій, за якими слова можуть бути використані і використовуються, настільки глибоке та обширне, наскільки таким може бути саме життя людини: “Слово не набуває значення, даного йому начебто певною силою, незалежною від нас самих, так, що тут може мати місце різновид наукового дослідження того, що означає слово насправді. Слово набуває того значення, яке йому надає людина.

Існують слова з різноманітними /, чітко і прозоро визначеними, значеннями. Такі значення легко класифікуються. Водночас існують слова, про які можливо сказати: “Вони застосовуються у тисячі способів, що градуально переходять одне в інше” [14, с. 50].

Український науковець Ю.Д. Прилюк виокремлює три основних типи універсальної інформаційної взаємодії людини: 1) аутокомунікацію або внутрішньо-особистісний діалог, агентами якого можуть бути духовні утворення людини – сумління, елементи власної Я-концепції (реальне Я, ідеальне, динамічне, дзеркальне Я тощо); 2) міжособистісне спілкування – інтерсуб’єктний процес інформаційного взаємообміну, агентами якого є члени певної соціальної групи (родинної, начальної, професійної тощо), до якої на відносно постійній основі входить певний суб’єкт, і 3) масове спілкування або масова комунікація (зауважимо, що Ю.Д. Прилюк ототожнює “спілкування” і “комунікацію”), інтерсуб’єктний процес інформаційного взаємообміну, сторонами якого є великі маси людей, що позиціонуються як відчужені носії певних статусних ролей, взаємозв’язок яких може не мати обов’язкового характеру та бути одностороннім [4, с. 233].

Психологічною школою А.В. Фурмана комунікативні аспекти життєдіяльності людини розглядаються через оптику теорії навчальних проблемних ситуацій. Обстоювана авторська теорія враховує усі вірогідні стани суб’єкта відносно того, наскільки певний контекст актуальної ситуації є йому відомим, наскільки ситуація відеальнена у його свідомості у вигляді осмисленого змісту, сформованого образу і моделі предметних дій [46; 47]. Водночас доведено, що “у психології проблемна ситуація – вихідний момент продуктивного мислення, джерело і стимул пошукової пізнавальної активності і творчої діяльності людини”, а проблемність є атрибутивною характеристикою пізнання [46, с. 24, 29], що робить її невід’ємною ознакою буття, базисом для подолання невизначеності. Увесь діапазон проблемних ситуацій розподіляється А.В. Фурманом на їх види: очевидні, напівочевидні, неочевидні та невідомі [Там само, с. 31]. У реальних умовах буття людина може потрапляти у проблемну ситуацію будь-якого конкретного виду: від цілковито невідомих, де панує суцільна стохастичність змін й до очевидних, але водночас таких, що потребують уваги та зусиль суб’єкта для упорядкування його ак-

Рис. 2.

Топографія індивідуально- і соціально-психологічного простору суб'єкта

туального простору відповідно до прийнятих рішень і способу вчинкових дій [46; 47; 50]. Вочевидь види проблемних ситуацій є одночасно й етапами вирішення будь-якої проблемної ситуації життєвого формату: рухаючись у часі та просторі (хронотопі) певної ситуації суб'єкт для подолання проблемності актуальної поточної ситуації вимушений робити зусилля щодо перетворення “невідомого” у “неочевидне”, “неочевидного” у “напівочевидне”, “напівочевидного” у “очевидне”, а “очевидне” у “звичне”, таким чином долаючи, вирішуючи проблемну ситуацію, роблячи свій простір свідомісно збалансованим, високоентропійним.

Інтеграція концепцій Ю.Д. Прилюка, А.В. Фурмана і В.П. Зінченка створює гармонійну *топографію психічного, вчинкового життя людини і каскад її комунікації*. Вчинкова діяльність і психічна сфера суб'єкта симбіотично і послідовно перебувають у будь-якому із топосів індивідуального простору суб'єкта на діапазоні усвідомлення “невідоме – звичне”: від (1) внутрішньо-суб'єктного

простору (Ю.Д. Прилюк) духовної сутності людини (В.П. Зінченко) через (2) топос рефлексивних значень і смислів (В.П. Зінченко) побутової, ближньої комунікації (Ю.Д. Прилюк) в 3) топос “біодинамічної тканини живого руху і дії”, вчинкової діяльності (В.П. Зінченко) в 4) топос масової комунікації (Ю.Д. Прилюк) мінімум у ролі приймача, реципієнта інформаційного контенту, який завдяки власній рефлексії суб'єкта впливає на його духовну сутність (*див. рис. 2*). На кожному із чотирьох представлених топосів якість учинкової активності суб'єкта визначається якістю осмислення ним актуальної проблемної ситуації на векторі її конкретної буттєвості: “невідоме – неочевидне – напівочевидне – очевидне – рутинне” (А.В. Фурман). Такий комунікативний каскад взаємодії суб'єкта і навколишнього світу від народження людини створює, формує і підтримує функціональність “герменевтичного кола” її пізнання, що через саморозвиток поширює радіус потенціалів і здобутків, наповнюючи змістом його *magnum opus* упродовж життя [54, с. 146–147].

Екзистенція взаємодія людини із світом відбувається в усьому просторі і через усі канали і засоби масової комунікації. Масова комунікація (від англ. *mass communication*) – це спеціально організоване, одночасне і систематичне розповсюдження однієї і тієї ж інформації серед великої кількості просторово роззосереджених людей з метою задоволення їх інформаційних потреб, впливу на їхні погляди, поведінку і переконання. Засобами масової комунікації є преса і друковані видання, кіно, театр, радіо, телебачення та мережа Інтернет. У соціальній психології масову комунікацію розглядають як одну з форм опосередкованого спілкування. Основними характеристиками масової комунікації є: 1) наявність технічних засобів для розповсюдження інформації; 2) наявність масової аудиторії для її сприймання; 3) багатство каналів розповсюдження інформації; 4) варіативність комунікативних засобів. Масова комунікація – одна з найдієвіших форм впливу на громадську думку і на суспільну свідомість [33, с. 173]. Вона є обов'язковою підставою існування масової культури. За допомогою масової комунікації відбувається поширення важливих інформаційних повідомлень, що зумовлює єдність регіону, нації, людства [42, с. 291–292].

Вивчення впливу масової комунікації та побудови систем такого впливу сьогодні ґрунтується на загальній моделі сучасної масової комунікації [27; 30; 36; 55]. В її основі знаходиться класична бігевіористська парадигма комунікації, що була започаткована у роботах Гарольда Лассуела (1902–1978), теорія комунікації якого розвивається з 1948 року. Концепція комунікації Г. Лассуела базується на таких принципових позиціях передачі інформації: 1) хто передав (аналіз управління комунікативним процесом), 2) що передав (вивчення контенту, змісту повідомлень), 3) яким каналом комунікація була передана (рефлексія засобу), 4) кому (підбір отримувачів, реципієнтів, аудиторії) та 5) з яким ефектом (аналіз результату впливу на свідомість та/або поведінку реципієнта). У 1967 році на Міжнародній конференції, що проводилась в Індії, під час свого виступу Г. Лассуел доповнив власну формулу комунікативного процесу новими елементами: 1) хто передав інформацію (аналіз управління комунікативним процесом); 2) що передав (аналіз контенту, змісту повідомлень); 3) яким каналом комунікації (аналіз засобу); 4) кому спрямовано, досягає якої аудиторії (аналіз отримувачів, реципі-

єнтів, цільової аудиторії); 5) через створення якої ситуації; 6) шляхом застосування якої стратегії; 7) з якою метою, якими намірами, який отримуючи намагається отримати ефект, результат [55, с. 77–78]. Вченим проголошується, що в ідеальному стані *масова комунікація повинна бути засобом консолідації і кооперації суспільства* [33, с. 173].

Примітно, що тлумачення масової комунікації, яке прийнято у вітчизняному науковому просторі, містить внутрішній *парадокс сучасної масової комунікації*, про який йшлося вище [27]. Так, за висновками українського філософа Н.В. Хамітова, соціальними передумовами масової комунікації є особливості суспільства масового споживання, такі, як індустріалізація, урбанізація, стандартизація виробництва та способу життя. Ці особливості породжують низку фундаментальних соціальних та екзистенційних проблем [42, с. 291–292]:

- масова комунікація може бути використана для тиску на свідомість і підсвідомість та задля маніпуляції людьми, передусім при використанні економічної та політичної реклами; це призводить до своєрідного “зомбування” великих мас людей;

- орієнтація на масового споживача інформації веде до стандартизації та спрощення внутрішнього світу людини, соціального тиражування габітусу, стану *das “man”*;

- доступність та серійність інформаційних потоків у межах масової комунікації породжують “інформаційну наркоманію”, тобто внутрішній стан людини, коли продукція масової комунікації стає важливішою за події власного життя (перегляд телесеріалів тощо). В даному разі масова комунікація стає формою руйнації екзистенційного спілкування, що означає наростання внутрішньої самотності та відчуження.

В умовах тотальної присутності засобів масової комунікації в життєдіяльності сучасної людини; того, як засвідчував М. Маклюен, що такі засоби є “вирішувальним механізмом поширення людської чуттєвості і перетворення Земної кулі у “глобальне село”, суперечності і негативи масової комунікації можуть наносити суттєвий збиток психологічному добробуту людей, їх соціальній ефективності [30, с. 505]. І єдиним джерелом та можливістю долати вірогідні негативні впливи є здатність суб'єкта до виваженої, екологічної, передусім щодо нього самого й найближчого оточення, комунікативної поведінки. Зважаючи на те, що “не лише образ і дія, а й слово виконує як

значущі, так і оперативні функції, відіграє роль знаряддя”, і що “в слові присутня потенційна можливість рефлексії... подібно тій, що виявляється у дії” [20, с. 511], така комунікативна поведінка передусім базується на мовленнєвій діяльності людини, її здатності оперувати смислами у вигляді слів та образів, втілювати їх у власні практичні дії у процесі спілкування.

Прагматичний пошук повної вихідної, матричної моделі актуальної, контекстної комунікації суб’єкта приводить до поняття *дискурсу*. За висновками Ю. Габермаса та К.-О. Апеля *дискурс* є базовою формою, головним способом, матрицею комунікації. Він є таким способом комунікації, у якому стикаються, об’єднуються і взаємодіють різноманітні висловлювання, позиції, погляди учасників комунікування. Висловлювання і позиції явним чи неявним чином містять домагання, претензії на загальну значимість, корисність і важливість. Для філософії екзистенціалізму термін “дискурс” має широкий спектр значень та застосування – від вільного спілкування, діалогу, розмірковувань до суб’єктно відрефлексованої, методологічно цільної і завершеної, філософської промови. Психологічний зміст дискурсу доцільно сприймати як *смыслеутворювальну сутність учинкової активності суб’єкта*. Дискурс суб’єкта, що має прив’язку до реальної ситуації, її хронотопу та участі інших учасників, взаємодіючи з дискурсами останніх створює “легенду” і сценарій ситуації. Такий дискурс набуває своєї реалізації через учинок суб’єкта, розгортаючись у просторі і часі, саме “тут і тепер” [29, с. 146–147, с. 670–671].

На думку багатьох вчених, найближче до фундаментальних основ, одночасно організації, процесу і змісту, комунікації підійшов провідний представник аналітичної філософії, австрійський філософ, професор Кембриджського університету Л. Вітгенштайн [14; 15; 29, с. 406–408]. Власною теорією мовних або лінгвістичних ігор він створив методологічну базу виконання загальних для аналітичної філософії завдань: дослідження мови з метою виявлення структури думки, досягнення “прозорого” співвіднесення мови і реальності, чіткого розмежування значимих та пустих виражень, висловлювань, осмислених і безглузких фраз та ін. [29, с. 98]. Л. Вітгенштайн ототожнював значення, які суб’єкт надає власним словам, думкам, дискурсам, і те, як такий суб’єкт використовує ці слова, думки і дискурси в безпосередньому спілкуванні, вчинковій діяльності [Там само, с. 23].

Наукові здобутки Л. Вітгенштайна мають виразну психологічну сутність. Зокрема, усвідомлюючи волю людини як специфічний предмет психології, він сприймає цей феномен виключно в контексті комунікативної діяльності суб’єкта [26, с. 434]. Зміст теорії “мовних ігор” цей мислитель наповнює вчинковим, діяльнісним у змістовленні увесь комунікативний каскад активності суб’єкта – від його ноетичної інтенції через повний спектр суб’єктної мислєдіяльності [59, с. 245; 47], послідовно за всіма рівнями актуальної проблемної ситуації [46; 47], завершуючи Вчинок [1] власне фізичною (вербальною, паравербальною або кінемною тощо) дією. Доцільність такого підходу знаходить своє незалежне підтвердження у розвідках послідовників Л. Вітгенштайна. Зокрема Д. Блур позиціонує “мовні ігри” як *форми соціальної діяльності* [29, с. 281].

Л. Вітгенштайн навмисно використовує поняття “мовна гра”. Адже “термін “мовна гра” покликаний підкреслити, що *говорити мовою – компонент діяльності і формі життя*” [15, с. 90]. Такі мовні ігри мають настільки велику кількість, наскільки можливо уявити та застосувати різні способи використання слів, символів, знаків, кодів, словосполучень, кінем та інших засобів комунікації. Така множинність не є чимось раз і назавжди виявленою і зафіксованою. Множинність і розмаїття мовних ігор сам філософ демонструє такими прикладами: “Віддавати накази і виконувати їх... Інформувати про подію. Розмірковувати про подію. Висувати і перевіряти гіпотезу.... Розгадувати загадки. Гострословити та розповідати забавки... Вирішувати арифметичні завдання... Перекладати з однієї мови на іншу... Запитувати, висловлювати подяку, проклинати, вітати, молити” – усе це є мовною грою [Там само, с. 90].

У практичній площині теорію мовних ігор розвивав послідовник Л. Вітгенштайна англійський філософ і логік, професор Оксфордського університету Дж. Остін. Ним була запропонована цілісна концепція мовленнєвого аспекту комунікативного ходу (акту). У помертньо виданій книзі Дж. Остіна “How to do things with words” (1962), створеній на основі його лекцій у Гарвардському університеті в 1955 р., наслідуючи В. фон Гумбольдта, Дж. Остін наголосив на діяльнісній і телеологічній природі мови. Дослідник розглядав мовлення як знаряддя здійснення цільового настановлення мовця в діяльнісній ситуації мовленнєвого акту [35; 36, с. 560–561].

На основі аналізу різноманітних лінгвістичних елементів-одниць Дж. Остін виявив відмінність індикативних висловлювань (таких, що констатують) та перформативних (таких, що описують намір, інтенцію, збудження себе чи іншого до виконання певної дії). Перші завжди містять певну констатацію чогось: “Завтра я почну писати книгу” і можуть бути або істинними, або неправдивими. Інші позначають інтенційний намір якоїсь дії: “Даю слово, що завтра я почну писати книгу” і можуть бути вдалимими або невдалимими.

Для більш повного аналізу мовленнєвих конструкцій та їх лінгвістичних елементів-одниць Дж. Остін також увів у вжиток поняття *локутивного, ілокутивного та перлокутивного* видів мовленнєвих актів. Локутивний – акт самого по собі фактичного говоріння, ілокутивний – акт здійснення однієї із мовних функцій (оцінка, команда, запитання, прохання, пропозиція тощо), перлокутивний – цілеспрямований, відносно довільний комунікативний вплив на почуття та думки партнера з метою викликати, спровокувати в нього певну реакцію (переконання, уведення в оману, здивування, конфузливості, ніяковості тощо). “За Дж. Остіном, – як зауважує О.О. Селіванова, – єдність акту [комунікативного ходу] забезпечується трьома операціями, групами дій: 1) локацією – говорінням [фізичне мовлення] у сукупності фонетичного, фатичного (лексикалізації та граматикизації висловлення) і ретичного (смилопородження й референтного співвіднесення) компонентів; 2) іллокуцією – наміром [повідомлення певного змісту], метою, продуманим розрахунком (наприклад, інформування, наказ, попередження тощо); 3) перлокуцією [повідомлення, що збуджує інтенцію у співрозмовника] – наслідками досягнення результату мовленнєвого акту, зважаючи на вплив мовця на свідомість і поведінку адресата (виконання наказу, острах, подив тощо). Тим самим, *завершений мовленнєвий акт становить сукупність трьох дій – локації, іллокуції і перлокуції* [35; 36, с. 560–561], трьох атрибутивних видів комунікативного акту, зміст яких безпосередньо відображує наміри та цілі суб’єкта.

Пошуки засновків для встановлення сутності та змісту гри, як теоретичного конструкту і практичного засобу життєдіяльності людини в постсучасності, здійснені на основі комунікативної, мовної поведінки суб’єкта, вимагає залучення до нашого дослідницького кортежу засобів інших симбіотичних психології наук.

Скажімо, скориставшись висновком української дослідниці у царині лінгвістики і психолінгвістики О.О. Селіванової про атрибутивність постнекласичної інтеграції усіх елементів предметного поля сучасної науки, доцільно до корпусу наукової психології включати ті здобутки наукових систем різних об’єктів, напрямів, періодів та авторів, що допомагають прагматично вирішувати актуальні проблеми реальності сучасної людини: “Такий погляд є якісно новим рівнем системного аналізу об’єкта науки, а в мовознавстві отримує назву лінгво-синергетики, яка має на меті подати мову, мовні продукти у взаємній детермінованості різних суперсистем (буття, культури, етно-свідомості, соціуму тощо)” [36, с. 21].

О.О. Селіванова через посилання на українську дослідницю І. Шевченко зазначає, що “у новій когнітивно-комунікативній парадигмі, де постмодернізм прийшов на зміну механістичності й раціоналізму, а конструктивізм – інтерпретаціоналізму, поняття мовленнєвого акту не відкидається, а набуває нового змісту. ...Отже, мінімальною одиницею дискурсу слід визнати мовленнєвий акт – мовленнєву взаємодію мовця і слухача для досягнення певних перлокутивних цілей мовця шляхом конструювання ними дискурсивного значення під час спілкування. Мовленнєвий акт складається з аспектів адресанта, адресата, іллокутивного, денотативного, локутивного, інтенційного, ситуативного, контекстуального, метакомунікативного аспектів і розгортається за певним *когнітивним сценарієм* [складеною суб’єктом моделлю, образом дії] з урахуванням прагматичних пресупозицій. На відміну від висловлення, мовленнєвий акт є багатошаровим утворенням у процесі комунікативної діяльності, що поєднує свій знаковий статус із намірами та діями мовця щодо адресата, реакцію якого акт передбачає” [36, с. 559].

У просторі психолінгвістики гармонійно інтегруються сучасні підходи щодо ролі слова, мови і мовлення в життєдіяльності людини. Передусім це стосується організації такої життєдіяльності на основі формування у суб’єкта здатності до довільного (на етапі навчання, формування знань, умінь і компетентностей) і мимовільного (на етапі навичок, практичної дії) моделювання усього змісту власного буття. На підтвердження такого дискурсу І.П. Сусова висловлює про те, що “...дедалі частіше й переконливіше ми говоримо сьогодні про мову як *форму, спосіб життєдіяльності людини* [курсив наш. – О.Х.], спосіб вербалізації

людського досвіду і його усвідомлення, спосіб вираження особистості й організації міжособистісного спілкування у процесі спільної діяльності людей. Від об'єктивізованого, деперсоналізованого, предметного представлення мови ми поступово переходимо до її особистого, діяльнісного розуміння" [36, с. 43].

Виходячи із значення Слова як загальної основи семіозису [36; 54, с. 852], місця і функції Слова в життєдіяльності людини, якого надавали цьому феномену В.П. Зінченко та інші дослідники, слово як *знак, код, клітина комунікації*, як вихідна позиція формування моделі (образу) дії і, надалі – самої дії та рефлексії її результату, набуває в контексті буття стратегічної ролі. Окрім того, треба зважати й на те, що традиційно мовленнєву діяльність і комунікацію сприймають як структурно-функціональну модель, зміст і реалізація якої відбувається через поняття "дискурс", "комунікативна поведінка", "стратегія комунікативної поведінки", "стратегія комунікації", "дискурсивна стратегія", "стратегічна програма", "комунікативна тактика", "комунікативний акт" [13; 33; 36]. Центральне місце у такій моделі займає поняття "стратегія", сутність якого доцентрово збалансовує всю систему інтеріоризації-екстеріоризації того, що відбувається з людиною і завдяки їй, як саме уможлиблюється перетворення суб'єктних інтенцій у смисл, слово, образ-модель і дію та зворотню рефлексію, що замикає "герменевтичне коло" буття, яке через практичну дію стає структурно-функціональною матрицею екзистенційного *magnus opus* суб'єкта.

Як висновує О.О. Селіванова, "мотиви й інтенції учасників спілкування формують їхні стратегічні програми. Комунікативна стратегія є складником евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його проведення й керування ним із метою досягнення кооперативного результату, ефективності інформаційного обміну та впливу" [36, с. 607]. Кооперативний результат тут полягає в досягненні актором-суб'єктом певного балансу в актуальній ситуації. Характер такої ситуації може мати дуже високу розбіжність на усьому діапазоні – від звичних умов щоденної практики кооперативної, екологічної, симбіотичної взаємодії й до екстремальних умов перебування в конфліктному, конфронтаційному середовищі. Саме такі обставини формують вірогідні моделі комунікативної поведінки особи. Адже очевидна розбіжність у меті і засобах життєдіяльності за такого діапазону умов повинна

враховуватись при моделюванні найбільш доцільних, оптимальних дій суб'єкта як особистості.

За узагальненнями О.О. Селіванової дослідники обґрунтовують стратегію у вигляді деякої *комбінаторності проміжних цілей*, а безпосередню реалізацію такої комбінаторики називають тактикою. Наявність комунікативних стратегій у мовленнєвій діяльності, як і в інших її видах, зумовлена загальним принципом стратегічності будь-якої діяльності [36, с. 607]. К. Келлерман уважає *стратегічність* головною ознакою спілкування, однак неусвідомленою й автоматичною. Дослідниця вбачає в комунікативній стратегії відбір суб'єктом мовних ресурсів та адаптацію їх до умов актуальної комунікації [Там само, с. 607].

Комбінаторність як принцип організації діяльності, атрибут стратегічної комунікації пов'язує нашу розвідку-дискурс із класичними засновками теорії ігор і, виходячи із сучасних умов, за яких гра є домінуючим принципом організації буття, робить *гру оптимальним змістовно-функціональним форматом життєдіяльності суб'єкта*.

Продовжуючи аналіз закономірностей комунікативної поведінки суб'єкта О.О. Селіванова пов'язує комунікативні стратегії із глобальним наміром комунікації, конкретною інтенцією комунікативної дії, комунікативном смислом такої дії й особливостями "кінем, що супроводжують усну комунікацію" – паравербальних засобів обраного інтерактивного режиму фактичного комунікативного акту (вибір і застосування фонаційних, мімічних, пантомімічних, проксемічних, гаптичних та інших кінем) [36, с. 624]. При цьому вид комунікативної стратегії залежить від завдань, які така стратегія повинна забезпечувати. Першочергова умова для формування моделі майбутньої дії – встановлення *ступеню кооперативності* вірогідної комунікації. Адже, чим більш конфліктним є характер оточення, тим більш високим буде ризик не досягти поставленої мети, а за найбільш небезпечних умов – понести збитки не лише морального, але і фізичного характеру.

Науковцями у царині лінгвістики і психолінгвістики запропоновано широкий діапазон підходів для класифікації вірогідних комунікативних стратегій. Аналіз таких підходів дозволяє узагальнення: "Залежно від мети спілкування виокремлюються *кооперативні, маніпулятивні і конфліктогенна стратегії*. Перші спрямовані на комунікативне співробітництво партнерів спілкування...з метою

пом'якшення ефекту висловлення. Конфліктгенні стратегії призводять до конфліктних ситуацій. Наприклад, стратегія образи, яка може призвести до припинення комунікації. Маніпулятивні стратегії спрямовані на зміну свідомості чи поведінки партнера спілкування в цілях мовця. Так, комплімент може розглядатися як форма такої маніпуляції” [Там само, с. 608]. Також комунікативні стратегії розглядаються як “типи комунікативної взаємодії” [36, с. 603–604]. Також “комунікативна кооперація (співробітництво)” сприймається як соціальний фундамент життєдіяльності суб'єкта і “характеризується узгодженістю намірів, стратегічних програм комунікантів, симетричними відношеннями між ними, балансом комунікативних статусів, ефективністю й оптимальністю спілкування [Там само, с. 603–604]. Ця дослідниця підкреслює важливість для комунікації “головного постулата комунікативної кооперації... Х.П. Грайса: “Твій комунікативний внесок повинен бути таким, якого потребує спільно поставлена мета спілкування”. Досягненню кооперативного результату в спілкуванні сприяє комунікативне пристосування, яке розглядається в комунікативній лінгвістиці як зміна комунікантами моделі власної комунікативної поведінки з метою пристосування до моделі партнера спілкування – це зменшує комунікативний шум, оптимізує розуміння [Там само].

Виходячи із вищезгадуваних наукових доробків Г. Йонаса, Х.П. Грайса, П. Бурд'є, А.В. Фурмана, В.П. Зінченка, С.К. Шандрука, Г.П. Щедровицького та ін. вихідною, базисною, апріорною комунікативною позицією і стратегією для життєдіяльності в сучасних умовах є *кооперація*. Воднораз парадокс сучасної масової комунікації інституціоналізує апейрон форм та умов буття у всьому їх діапазоні – від щирої, взаємозалежної, компліментарної кооперації через імітацію, симуляцію такої взаємодії, формат *das “man”* в контури проявленого і відвертого протистояння, конфлікту. Такий об'єктивний парадокс мобілізує суб'єкта, примушує його завжди зважати на вірогідність потрапляння в умови протистояння або імітації буття *das “man”*, постійно знаходитися “в грі”.

Основою, першоджерелом *комунікативно-стратегічного каскаду ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в сучасних умовах* нами вважається *кооперативна комунікативна стратегія*. Така багаторівнева (каскадна) система засобів ґрунтується на вищенаве-

дених концептуальних підходах Ю.Д. Прилюка, А.В. Фурмана, В.П. Зінченка (топографія психічного, вчинкового життя людини і каскад її комунікації), Х.П. Грайса, Г.П. Щедровицького та інших достойників і є комплексом практичної реалізації психологічних принципів, підходів, форм, методів і засобів ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах постмодернової реальності, головними чинниками якої є невизначеність і швидкоплинність.

Кооперативна комунікативна стратегія є першим, базисним рівнем ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в циклічно-вчинковому алгоритмі, що передбачається змістом вітакультурної методології школи А.В. Фурмана, має роль, функції і значення визначального характеру для усього простору та умов мислєдіяльності суб'єкта. Інакше, саме такого виду стратегії і подальших форм її відтворення повинен дотримуватися апріорно суб'єкт для того, щоби його активність відповідала умовам культури кооперативного, екологічного співіснування, включно й за умов активної конфронтації. Формами відтворення кооперативної комунікативної стратегії є відповідні ситуаційні дискурси (бачення, “легенди” розв'язання певної проблемної ситуації), комунікативні тактики, що ми розуміємо як *моделі поведінки у конкретній ситуації*, комунікативні акти, як ходи, фізичні дії суб'єкта (вербальні, паравербальні тощо).

Зрозуміло, що реальність не подарує суб'єктові диво постійного перебування в комфортних умовах тотальної кооперації. Постмодерна реальність узагалі тяжіє до лише імітування таких умов, підступно готуючи для долі суб'єкта несподіванки зовсім протилежного змісту. Але це не означає, що за таких умов він повинен кардинально змінювати свою апріорну ноетично-інтенційну орієнтацію на кооперативне, екологічне співіснування з іншими учасниками буття. Залежно від рівня погіршення, наростання дестабілізації актуальних умов життєдіяльності на векторі таксономії видів невизначеності, за А.М. Асаулом [2, с. 118; 47] від нестабільності, незвичної поведінків акторів-партнерів до втрат, збитків суб'єкта у зв'язку з настанням ризикованої події (ситуації), він змінює засоби свого впливу на оточення. Такі засоби змінюються поступово, залежно від рівня та характеру ризиків і загроз, через задіяння елементів (дискурсів, тактик-моделей дій, актив-ходів) спочатку *маніпулятивної стратегії*, а за умов високого

Рис. 3. Комуникативно-стратегічний каскад засобів ігрового моделювання суб'єкта

ризикую втрат – *конфліктогенної стратегії*. Проте суб'єкт повинен постійно враховувати завдання та можливість диверсифікації засобів своєї активності з метою приведення ситуації до стану компромісу або й кооперації. Так би мовити, примушувати агресивних акторів до кооперативної взаємодії.

Такий підхід урівноважує можливі модальності комунікативної взаємодії соціальних акторів на основі кооперативного, екологічного співіснування, включно й за умов активної конфронтації. Адже враховуючи те, що "...комунікативна взаємодія опосередкована мотивами, намірами й цілями партнерів спілкування" [36, с. 605], зважаючи на суб'єктну природу людини; активаційну, а не реакційну дійсність її свідомості, життєдіяльність суб'єкта на початковому рівні його інтенцій не може мати декілька джерел. Кооперативна ноетично-інтенційна орієнтація сприймається нами як єдине таке джерело хоча б через те, що природа людини пов'язана, виходячи із теорії гомеостазу, не з посиленням власного когнітивного дисонансу, а з його продуктивним усуненням, мінімізацією. Через що *кооперативна комунікативна стратегія* постає як *ключова, визначальна матриця мислєдїяння та організації буття людини в таксономії стратегій її життєреалізування*.

Зважаючи на все вище наведене в теоретичному розумінні піднятої нами проблеми, сучасна *життєдіяльність суб'єкта має уявляти собою цілеспрямоване застосування комунікативно-стратегічного каскаду засобів ігрового моделювання суб'єкта з кооперативною метою* (див. **рис. 3**).

У межах актуальної ситуації застосування комунікативно-стратегічного каскаду засобів ігрового моделювання для суб'єкта розпочинається з визначення характеру такої ситуації. Основою для визначення нами пропонується обрати таксономію стратегій кооперативного суб'єкта. Інакше кажучи, суб'єкту належить встановити, яким ознакам (кооперативним, маніпулятивним або конфліктним) відповідає поточна ситуація. Через що він у подальшому формує свій вибір засобів для участі у процесі ситуативної комунікації відповідно до формули мислєдіяльності, за Г.П. Щедровицьким, що містить етапи-компоненти: 1) розуміння ситуації, 2) рефлексію щодо характеру ситуації, 3) мислення-опанування елементів ситуації, 4) ноєму, мисленневий текст-описання власних дій, 5) мислєдію, змістовлений образ, модель майбутнього діяння [59, с. 245; 43].

Результативність ситуативної реалізації суб'єктом формули мислєдіяльності залежить від його опанування комунікативними засо-

бами на всьому їх діапазоні – від суто вербальних, мовленнєвих фонем до засобів-кінем [36, с. 624] включно й фізичних рухів (наприклад, за умов гострої конфліктної ситуації і виразної небезпеки – прийомів рукопашного бою, використання холодної, травматичної або вогнепальної зброї).

Таким чином “комунікативна стратегія реалізується у відповідних комунікативних тактиках, підпорядкованих цій стратегії, у конкретних способах здійснення інтенційно-стратегічної програми комунікації”, що кваліфікуються як “динамічне використання комунікантами мовленнєвих [та інших] умінь для побудови діалогу в межах тієї чи іншої стратегії” [Там само, с. 609].

Як вказувалось раніше, ми вважаємо комунікативні тактики *структурно-функціональними моделями поведінки суб'єкта в конкретній ситуації*, що робить такі тактики тотожними за своєю сутністю: 1) “образу дії на основі слова”, за В.П. Зінченком [20, с. 427–428], й одночасно 2) миследії, узмістовленому образу майбутнього діяння, за Г.П. Щедровицьким [59, с. 245; 43]. “У діалогічному спілкуванні, як зауважує О.О. Селіванова, інструментом реалізації комунікативної тактики... дослідники вважають *комунікативний хід*. Т. ван Дейк визначає мовленнєвий хід як функціональну одиницю послідовності дій, яка сприяє вирішенню локального або глобального завдання під контролем стратегії” [13; 36, с. 609].

У контурі висвітлених розвідок комунікативний хід нами вважається інтегрованою “фокальною точкою” актуальної ситуації суб'єкта, “клітиною” його комунікативної активності за певних обставин власної життєдіяльності. Комунікативний хід є реалізованим у конкретній ситуації комунікативним актом – явцем, що “претендує на роль найменшої одиниці мовленнєвого [та інших видів] спілкування і становить базову одиницю вербальної комунікації”. Комунікативний акт – “інтенційно й ситуаційно зумовлене, граматично й семантично організоване висловлення, що супроводжується відповідними діями мовця, спрямованими на адресата і на його реакцію”. Він утворює “мінімальну одиницю нормативної соціомовленнєвої поведінки, що розглядається в межах прагматичної ситуації” [36, с. 558–559]. У подальшому нами використовуватиметься поняття “комунікативний хід” як прагматичний, цілеспрямований, ситуаційно зумовлений комунікативний акт, що включає, окрім суто вербальних, мовленнєвих фонем, й інші види

дії – кінеми й інші цільові, довірливі і мимовільні фізичні рухи.

За висновками дослідників, зокрема О.О. Селіванової, “процесуальною величиною комунікативної ситуації є комунікативна взаємодія (інтерактивність) як суб'єктно-об'єктно-суб'єктна діяльність учасників спілкування, спрямована на інформаційний обмін і вплив на свідомість чи поведінку” [36, с. 602]. Сучасні “аксіоми комунікативної взаємодії” з певними уточненнями повторюють зміст постулатів принципу кооперації Х.Г. Грайса: “Аксіомами комунікативної взаємодії є: 1) забезпечення взаєморозуміння передусім на підставі спільності мови як конвенційного коду; 2) зумовленість комунікативної взаємодії спільним фрагментом тезаурусів комунікантів; 3) умотиваність і цілеспрямованість спілкування з боку його учасників як підґрунтя комунікативної взаємодії; 4) регуляторна функція системи правил і норм спілкування (комунікативного кодексу), зумовлених культурою, соціумом, сферою спілкування та її зразком” [36, с. 602].

О.О. Селіванова з посиланням на дослідження Е. Дюркгейма, Д. Льюїса, В. Дем'янкава приводить перелік провідних показників кооперації при спілкуванні. “По-перше, – висновує дослідниця, – це *наявність спільного завдання*, яке вирішується партнерами спілкування, адже ще Е. Дюркгейм писав, що кооперуватися означає залучатися до виконання певного спільного завдання. Чим більш кооперованим є спілкування людей, тим більш узгоджені їхні дії: коли ми спостерігаємо адресність висловлень, у діях співрозмовників простежується системність, одні висловлення зумовлюють інші. По-друге, це *вдала послідовність дій*, яка передбачає їхню *скоординованість*. Згідно із концепцією Д. Льюїса, дійові особи прагнуть досягти однорідності вчинків за кількома параметрами рівноваги з урахуванням взаємних очікувань агентів і контрагентів. По-третє, це *ефективність спільних дій*, що передбачає прагнення до порозуміння, максимальну кількість спільних презумпцій у співрозмовників, щире бажання зрозуміти співрозмовника, повну зосередженість на темі розмови, великодушність відносно погрішностей у мовленні комунікативного партнера тощо” [36, с. 604].

Змістовне порівняння наведених “аксіом комунікативної взаємодії”, провідних показників комунікативної кооперації із ознаками, що перетворюють діяльність людини на ігрову (за висновками досліджень Й. Гейзінги) свідчить

про їх певний предметний збіг. Зокрема наведемо у скороченому вигляді перелік таких правил із монографічної праці Й. Гейзінги “ *homo ludens*” (“Людина, котра грає”) [49; 52]:

1. Будь-яка гра є, передусім, вільною діяльністю.
2. Гра не є побутовим, звичним явищем.
3. Гра виокремлюється у просторі звичайного життя місцем дії та тривалістю. Усередині ігрового простору існує власний порядок.
4. Грі притаманне емоційне та вольове напруження, що викликане невпевненістю, нерівноваженістю, фактором шансу або можливості.
5. У кожній грі є свої правила.
6. Гра завжди носить характер інтриги.
7. Особливістю ігрової діяльності є явище повного занурення у гру.
8. Гра породжує людські спільноти.

Таким чином вважається слушним висновування, що *кооперативна комунікативна взаємодія має ігрову природу* і гра як соціальне явище та засіб спрямована передусім на забезпечення саме *кооперативного формату існування людської спільноти*. Аргументи для цього знаходимо також і в працях Л. Вітгенштайна, Дж. Остіна, П. Бурд'є, Ж.-Ф. Ліотара, А.В. Фурмана, В.П. Зінченка й інших наукових достойників.

Водночас залишається актуальним питання про рамки та обмеження ігрової діяльності на усьому діапазоні комунікативних стратегій людини – кооперативної, маніпулятивної, конкурентної. Адже грі, за класичними філософськими висновками [27, с. 67-70], умовиводами Л. Вітгенштайна, Й. Гейзінги, П. Бурд'є, Р. Кайуа, Ж.-Ф. Ліотара, А.В. Фурмана, В.П. Зінченка та інших, є притаманним *дух інтриги і змагання* [10–12; 14; 15; 20; 22; 26; 42; 49; 52; 53; 59].

Аналіз особливостей умов життєдіяльності суб'єкта, ключовим атрибутом яких є невизначеність, можливих практичних засобів такої життєдіяльності, що здійснені автором раніше, вказує на змістовну консонансність маніпулятивної стратегії ігрової логіці організації життєдіяльності людини [48–52]. Важливу роль у цьому контексті відіграє феномен інтенції. На нього, як на такий, що визначає вибір суб'єктом певної комунікативної стратегії, вказує О.О. Селіванова, котра наголошує, що такий вибір обумовлюється передусім метою комунікації, особливостями *інтенції суб'єкта комунікації* [33; 34; 36].

Інтенція (лат. *intentio* – прагнення, намір) – це спрямованість свідомості на свій пред-

мет, незалежно від того, реальний він чи тільки уявний. Поняття інтенції, що було запроваджено середньовічними схоластами для позначення реального та уявного існування об'єкта, в ХІХ ст. як філософське поняття вперше використав Ф.-К.-Г.-Г. Brentano, який вважав *інтенціональністю основною властивістю всіх психічних феноменів* [33, с. 158]. У психології поняття “інтенція” почали використовувати на початку ХХ ст. у працях психологів Вюрцбурзької школи (Н. Ах, О. Зельц, О. Кюльпе) як основний концепт безобразного мислення, його надчуттєвий зміст, зумовлений не завжди усвідомленими спричинювальними тенденціями й установками особистості у процесі розв'язування поставленої задачі. У вітчизняній психології термін “інтенціональність” використовують у розумінні “внутрішньої спрямованості на певну ціль” [33, с. 158].

На підтвердження вчинкової первинності мотиву й інтенції О.О. Селіванова зауважує, що “Г. Сйгер та І. Шевченко кваліфікують мотив як відправний момент формування інтенції мовленнєвих актів [ходів], як те, що у відображеній людиною реальності спонукає її до здійснення відповідних дій та *вчинків* і спрямовує її мовленнєву діяльність: “Мотив визначає інтенцію – прагнення домогтися немовленнєвого ефекту і здійснити з цією метою відповідні мовленнєві дії” [36, с. 604]. У подальшому “мотиви й інтенції учасників спілкування формують їхні стратегічні програми. Комунікативна стратегія є складником евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його проведення й керування ним задля досягнення кооперативного результату, ефективності інформаційного обміну та впливу” [36, с. 607].

Базові види комунікативної стратегії перекивають увесь діапазон можливих як інтенціональних, так і ситуативно-предметних, реальних засобів суб'єкта, що можуть бути використані під час життєвої ситуації будь-якого характеру. Кооперативні стратегії “спрямовані на комунікативне співробітництво партнерів спілкування” [36, с. 608] та повністю відповідають принципу комунікативної кооперації Х.П. Грайса. Конфліктогенні, конфронтаційні стратегії або призводять до конфліктних ситуацій, або використовуються у процесі конфліктної ситуації з метою урівноваження агресивності опонента, активного позбавлення його ініціативи впливу. Наприклад, стратегія контр-агресії може бути використана для послаблення або припинення тиску з боку опонента. Стратегія образи може призвести до

припинення комунікації [36, с. 608].

Окреме місце займають маніпулятивні стратегії, які за узагальненнями О.О. Селіванової “...спрямовані на зміну свідомості чи поведінки партнера спілкування в цілях мовця” [36, с. 608]. Маніпулятивна стратегія є основою більшості сучасних проявів управління соціальними процесами [2; 4; 6; 9–11; 14; 22; 26–28; 57–59]. І далі, зважаючи на маніпулятивну природу масової комунікації як засобу тотального інформаційного впливу та особливості епохи постсучасності як джерела такого впливу [2; 4; 6; 9–11; 14; 22; 26–28; 57–59], *ігрова організація (моделювання) життєдіяльності за таких умов нами сприймається як оптимальна.*

Такий висновок є солідарним до наявних українських досліджень. Так, О.М. Кочубейник висновує, що “сучасні дослідження об’єктів соціальної реальності” потребують “...використання логіки комунікативного підходу”. І “під таким кутом зору комунікативні основи гри як соціально-психологічної практики розуміються як стійкі цілісно-сміслові моделі, що артикулюють та конфігурують ті чи інші форми соціальної взаємодії” [41, с. 97]. Свій висновок О.М. Кочубейник робить на узагальненні, що “гра є практикою, яка супроводжує соціальність та особистість” [Там само, с. 103]; “постмодерна культура – рефлексивна і грайлива – протистоїть стандартизації життєвих стилів і культур” [Там само, с. 91]. Це, своєю чергою, підтримує актуальність й універсальність висновувань Ф. Шіллера і Й. Гейзінги про пріоритет гри як генетичного, породжувального джерела культури [41; 52], розвиває концепцію гри як елементу вітакультурної методології психологічної школи А.В. Фурмана, закриває динамічний контур культуротворювальних психологічних закономірностей буття людини. Адже зв’язок кооперативної, маніпулятивної і конфронтаційної модальностей життєвої динаміки суб’єкта на основі гри робить такий зв’язок продуктивним, вичерпним і завершеним.

Аксіоматичне поглинання поняттям “гра” комунікативного поняття “маніпулювання”, вивільняє друге від тенет свого упередженого побутового, часом навіть і наукового сприйняття [19; 38; 39; 56–58], як виключно негативного явища і неприйняттого комунікативного засобу. В широкому вжитку маніпулювання сприймається як конфронтаційний, агресивний відносно людини спосіб комунікації, що свідчить про безумовне намагання суб’єкта

маніпулювання змінити свідомість або поведінку партнера спілкування за ініціативою і в цілях суб’єкта. Проте при зміні полюсу уваги, акценту впливу, коли умовний реципієнт сам стає комунікативним актором та потрапляє у ситуацію некооперативного характеру, етичні нюанси, як правило, ігноруються, а оцінки нівелюються до невизначеності.

Традиція негативного і стереотипного ярликування поняття “маніпулювання” стала наслідком дискурсу Г. Маркузе, який у своїх працях піддає критиці сучасну цивілізацію за невпинно зростаючі масштаби відчуження людей, маніпулювання їхньою свідомістю та породження “одномірної людини” масової культури [30, с. 347].

Водночас існують концепції, за якими маніпулювання позбавлене етичного, оціночного контексту. Воно набуває такого контексту лише за результатами певної ситуації. Так, учений-лінгвіст К.Ф. Седов розрізняє *продуктивне і непродуктивне (конфліктне) маніпулювання*. “Непродуктивною (конфліктною) формою маніпуляторського впливу належить вважати висловлювання, мета якого – негативний емоційний стан, фрустрація комунікативного партнера” [37, с. 217]. Проте цим дослідником не береться до уваги, що стан фрустрації, суб’єктивно є неприємним, але може мати і здебільшого має мобілізаційний ефект, і тому за певних обставин є корисним для розвитку суб’єкта. Логіка К.Ф. Седова щодо виокремлення непродуктивного (конфліктного) маніпулювання як такого, що має негативний, некооперативний характер, має бути взята до уваги. Вона закріплює самостійність як комунікативної стратегії саме продуктивне маніпулювання. Цей науковець стверджує, що власне непродуктивне (конфліктне) маніпулювання атрибутивно містить свідому демонстрацію домінування, переваги, зверхності над співрозмовником (реципієнтом), знецінення його особистості, придушення ініціативи [37; 38].

Порівняно із непродуктивним (конфліктним) маніпулюванням “продуктивна маніпуляція є маніпуляцією на користь, на благо, коли прихований вплив не лише не фруструє свій об’єкт, але й навіть покращує його емоційно-психологічний стан” [38, с. 234]. Тут К.Ф. Седовим знову не береться до уваги те, що стан фрустрації є здебільшого продуктивним для об’єкта впливу. Інший зміст складає стиль впливу суб’єкта на реципієнта, який за вищевказаних умов його знецінення надає маніпулюванню негативного характеру. За умов вик-

лючення цього, завдяки позитивним емоціям реципієнта, він приймає рішення та вдається до дій, що можуть бути вигідними як маніпулятору, так і йому самому. Таким *продуктивним маніпулятивним засобом* є, на нашу думку і як приклад, свідоме, навмисне підвищення вчителем, наставником, ментором або модератором градусу фрустрації в учасників вирішення проблемного завдання, провокація в них певного відчаю, когнітивного дисонансу. Такого відчаю і дисонансу, на користь яких, звісно, як на атрибут особистісного розвитку, вказував Г.П. Щедровицький [59]. Адже лише через повну мобілізацію внутрішніх ресурсів особистість спроможна до продуктивного мислення. Саме такий баланс між комфортом та відчаєм вірогідно мав на увазі В.П. Зінченко, використовуючи метафору “балансування двох мечів – залізного [фізичні дії] і духовного [ментальні дії] на одному вістрі” [20, с. 317].

Методична гра і контроль наставника оптимізують когнітивне, емоційне та кінестетичне збудження учня, його рух-розвиток по “вістрям” до обопільно визначеної мети. Комплімент, похвала, яку отримує учень від свого наставника за вирішення складного завдання, що об’єктивно супроводжувалося фрустрацією і навіть відчаєм, певною мірою може сприйматися як продуктивне маніпулювання їх свідомістю, адже не всі одночасно приходять до продуктивного результату, а відтак заслуга на похвалу в кожного є змістово різною і в різний час.

Сутність, призначення і логіка позитивного, продуктивного маніпулювання як окремої стратегії відповідає теорії проблемних ситуацій А.В. Фурмана і його авторським висновуванням про те, що “у психології проблемна ситуація – вихідний момент продуктивного мислення... і творчої діяльності людини” [46, с. 24]. Чим іншим, як не продуктивним для об’єкта маніпулюванням, є постанова вчителем учневі складного запитання, у той час як учитель знає на нього відповідь? Таким чином така маніпулятивна стратегія відповідає ознакам екологічного стимулювання розвитку і заслуговує на те, щоб окремо кваліфікуватися як *кооперативно-маніпулятивна стратегія*.

Визначення окремого виду із стратегічного арсеналу суб’єкта саме кооперативно-маніпулятивної стратегії також відповідає змісту і логіці особливого методу “організаційно-діяльнісної гри”, який винайшов у часопросторі колективної мислєдіяльності Московського методологічного гуртка, починаючи із 1989 року, й упродовж десятиліття практикував Г.П. Щедровицький [49; 59].

ВИСНОВКИ

Результати дискурсивно-прикладного дослідження гри як онтофеноменальної форми буття людини і суспільства в умовах постсучасності, встановлення сутності, змісту, принципів та умов реалізації гри як теоретичного конструкту і практичного засобу діяльності за вказаних обставин, ефективної протидії маніпулюванню, зовнішньому управлінню свідомістю та вчинковою активністю суб’єкта, поширення культури кооперативного, екологічного співіснування у часопросторі конфліктного середовища дають підстави сформулювати такі висновки.

1. Проблемність самореалізації сучасної людини має об’єктивну залежність від особливостей комунікативної організації умов її життєдіяльності. Така організація характеризується парадоксальним поєднанням і взаємодією головних чинників постмодернізму: культурного і соціального розмаїття, позбавленням від домінування уніфікації, від принципів суто економічної доцільності, зростанням варіативності прогресу, формуванням нової системи стимулів і мотивів діяльності людини, заміщенням матеріальних орієнтирів культурними надбаннями, постійною трансформацією соціальних сутностей. Такі обставини одночасно заперечують і стимулюють вибори людини, з одного боку, примушуючи її орієнтуватися на найбільш поширені соціальні шаблони, а з іншого – намагатися знайти своє місце у суспільному житті як суб’єкту, котрий є цікавим, достойним уваги і корисним іншим через свою унікальність.

2. Умови постсучасності суттєво збільшують ризики втрати людиною власної ідентичності, а відтак і психологічного благополуччя. Такі обставини часто призводять до формування змасованої людини і спільноти-натовпу, що може використовуватися соціальними осередками недружньої або ворожої державної орієнтації із соціально-політичною метою. Розмаїття комунікативних можливостей, існуючі форми, засоби і сценарії інформаційного впливу, маніпулятивна активність ідеократичних структур різного походження погіршують соціальне і психологічне благополуччя громадян, знижують конструктивні потенціали українського соціуму. Здатність громадянина і суспільства протистояти і долати вірогідні ризики постмодерністської культури пов’язується із компетенціями і навичками самостійного опанування ефективними засобами комунікативної поведінки на основі феномену гри.

3. Комунікація є атрибутом життєдіяльності людини. Постсучасність об'єктивно тяжіє до позбавлення комунікації продуктивності змісту, до одноманітності форм і циклічності процесів на усіх її рівнях – від індивідуального і до стратегічного, тобто до масової комунікації. За таких обставин гра набуває сутності, значення і функцій окремої *матриці комунікації* в постсучасності, вагомості ключового модулю діяльності в актуальних умовах інформаційного обміну.

4. Ризики втрати людиною або соціумом власної ідентичності, психологічного благополуччя, загрози імітації соціальності пов'язані із особливостями екзистенційної самореалізації особистості як суб'єкта життєдіяльності. Буття людини охоплює як рівень побутової, рутинної комунікації, що не вимагає від особи її самореалізації, так і рівень екзистенційної комунікації, який й утворюється завдяки унікальній особистісній самореалізації.

5. Комунікативну основу суб'єктної самореалізації особистості становить своєрідний тріумфірат буттєвих універсалій, екзистенційних метаформ – Слово, Образ, Дія, що складає основу Вчинку. Домінуюча роль для таких мета-форм належить Слову через те, що вихідною позицією для екзистенційного руху-поступу є розуміння на всьому діапазоні його модусів – від осягнення як поточного, ситуативного контексту і до загальної культури порозуміння, як системо- та функціонально-утворювального складника цивілізації, атрибуту *кооперативного, екологічного, вітакультурного співіснування*.

6. Досягнення, збереження і поширення кооперативності співіснування є головною передумовою життєдіяльності будь-якого відповідального суб'єкта, що прагне власного саморозвитку та самовдосконалення. Принципами організації і здійснення такої діяльності є *стратегічність, комбінаторність, критичність, рефлексивність, практичність, технічність, ситуаційність проживання, ковітальність та окультурена змістовність*. Зміст і сутність наведених принципів як *оптимального змістовно-функціонального формату життєдіяльності суб'єкта в сучасних умовах* указує на *гру*. Гра – вид провідної діяльності, що змістовно і функціонально об'єднує комунікацію і предметно-маніпулятивну діяльність з усіма іншими видами удіялень для суб'єкта (освітня, суспільно-корисна, професійно-навчальна та інші діяльності). Водночас вона становить *матрицю форму-*

вання і створення комунікативної культури суб'єкта та функціональних засобів ігрового моделювання вчинку.

7. Реалізацію принципів життєдіяльності суб'єкта в постсучасності доцільно здійснювати через застосування *комунікативно-стратегічного каскаду засобів ігрового моделювання його життєдіяльності*. Такий каскад засобів передбачає своє онтофеноменальне розгортання на всій *топографії психічного, вчинкового життя людини*. Наведена топографія включає в себе ключові топоси індивідуально- і соціально-психологічного простору особи: 1) внутрішньо-суб'єктний простір-топос духовної сутності людини; 2) топос рефлексивних значень і смислів побутової, ближньої комунікації суб'єкта; 3) топос учинкової діяльності суб'єкта як особистості і 4) топос масової комунікації як вищий рівень її самореалізації. Кожний із чотирьох елементів топографії вчинкової життєдіяльності особи передбачає суб'єктне проходження нею власного “герменевтичного кола” як осмислення проблемної ситуації в діапазоні “невідома – неочевидна – напівочевидна – очевидна – рутинна”.

8. Структурно-функціональний зміст комунікативно-стратегічного каскаду засобів ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта охоплює чотири основні покомпонентні складові: а) комунікативну культуру суб'єкта; б) його комунікативні стратегії; в) комунікативні тактики і г) комунікативні акти безпосередньої діяльності. Комунікативна культура – це сукупність нормативних порядків і форм здійснення діяльності та образів свідомості суб'єкта для підтримки ним рівня соціальної консолідованості і відтворення спільноти через створення продуктів його соціально значущої і цілеспрямованої активності. Комунікативна стратегія – складник евристичної інтенційної програми суб'єкта щодо планування дискурсу, його проведення і керування ним із метою досягнення кооперативного результату, ефективності інформаційного обміну та впливу. Комунікативна тактика – структурно-функціональна модель і зміст поведінки суб'єкта в конкретній ситуації, комплекс підпорядкованих комунікативній стратегії конкретних способів здійснення інтенційно центрованої стратегічної програми комунікації “тут і тепер”. Комунікативний акт – цілеспрямований, відносно довільний комунікативний вплив на партнера задля актуалізації в нього певної реакції; комплекс дій суб'єкта в усьому діапазоні вербальних, паравербальних кінем та інших

фізичних рухів, що відбуваються за певним когнітивним сценарієм, моделлю, образом дії. Формоутворювальне значення для вчинково-канонічної реалізації комунікативно-стратегічного каскаду засобів ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта становлять види комунікативної стратегії – кооперативна, кооперативно-маніпулятивна, конфліктно-маніпулятивна стратегія і власне конфліктна.

9. Теоретико-методологічну платформу розробки комунікативно-стратегічного каскаду засобів ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта аргументовано утворюють: теорія вчинку (Роменець, 1989), СМД-методологія, у тому числі теорія і практика організаційно-діяльнісних ігор (Щедровицький, 1995, 2004, 2005; Фурман, Шандрук, 2014а, 2014б), циклічно-вчинкова вітакультурна методологія (А.В. Фурман, 2005–2017, 2016); теорія навчальних проблемних ситуацій (А.В. Фурман, 1994, 2007); теорія дискурсу (Ю. Габермас, 1991; К.-О. Апель, 1963, 1977); теорія мовних ігор (Л. Вітгенштайн, 1921, 1953); концепція принципу кооперації (Х.П. Грайс, 1957, 1968); теорія мовленнєвого акту (Дж. Остін, 1953, 1986); концептуальні підходи до теорії свідомості (В.П. Зінченко, 2010, А.В. Фурман, 2017, 2018); теорія інформаційної взаємодії людини в умовах масової комунікації (Ю.Д. Прилюк, 1985); концепція загальної моделі комунікації (Г. Лассуел, 1948).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Академік Роменець. Творчість і праці: збірник статей / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. Л.О. Шатирко. Київ : Либідь, 2016. 272 с.
2. Грахов В.П., Коваль О.С., Рыбнов Е.И. Теория и практика разработки принятия и реализации управленческих решений в предпринимательстве : монография / под ред. А.Н. Асаула. Санкт-Петербург : АНО "ИПЭВ", 2014. 304 с.
3. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну : монография / пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой. Москва : Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
4. Бех В.П. Философия социального мира: гносеологический анализ : монография. Запорожье : "Тандем - У", 1999. 284 с.
5. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. Канонические. В Русском Переводе с Параллельными Местами. 1217 с.
6. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляции : монография / пер. с фр. А. Качалова. Москва : Издательский дом "ПОСТУМ", 2015. 240 с.
7. Бодрийяр Ж. Фатальні стратегії : монография / переклад з французької Леоніда Кононовича. Львів : Кальварія, 2010. 192 с.
8. Больнов О. Ф. Философия экзистенциализма :

монография. Санкт-Петербург : Издательство "Лань", 1999. 224 с.

9. Браун С., Воган К. Игра. Как она влияет на наше воображение, мозг и здоровье : монография. Москва : Манн, Иванов, и Фербер, 2015. 192 с.

10. Бурдьё П. Начала. Choses dites : монография / пер. с фр. Шматко Н. А. Москва : Socio-Logos, 1994. 288 с.

11. Бурдьё П. Социология социального пространства : монография / пер. с франц.; отв. ред. перевода Н.А. Шматко. Москва : Институт экспериментальной социологии; Санкт-Петербург : Алетейя, 2007. 288 с.

12. Бурдьё П. Социология политики : монография / пер. с фр.; сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко. Москва : Socio-Logos, 1993. 336 с.

13. ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация : монография. Благовещенск : БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. 308 с.

14. Витгенштейн Л. Голубая книга : монография / пер. с англ. В.П. Руднева. Москва : Дом интеллектуальной книги, 1999. 160 с.

15. Витгенштейн Л. Философские работы. Часть I. : монография / пер. с нем., сост. оглавл., вступ. статья, примеч. М.С. Козловой. Москва : Издательство "Гнозис", 1994. 612 с.

16. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь : монография. Москва : Издательство "Весь Мир", 2004. 120 с.

17. Герчанівська П.Е. Культурологія: термінологічний словник. Київ : Національна академія кадрів культури і мистецтв, 2015. – 439 с.

18. Грайс Г.П. Логика и речевое общение. Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск 16. Лингвистическая прагматика. Москва : Прогресс, 1985. С. 217–237.

19. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита : монография. Москва : Изд-во МГУ, 1997. 344 с.

20. Зинченко В.П. Сознание и творческий акт : монография. Москва : Языки славянских культур, 2010. 592 с.

21. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації: монография / пер. з нім. Київ : Лібра, 2001. 400 с.

22. Кайуа Р. Игры и люди; Статьи и эссе по социологии культуры : монография / сост., пер. с фр. и вступ. ст. С.Н. Зенкина. Москва : ОГИ, 2007. 304 с.

23. Кан-Калик В. Учителю о педагогическом общении: книга для учителя. Москва : Просвещение, 1987. 190 с.

24. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием : монография. Москва : Эксмо, 2005. 832 с.

25. Кули Ч. Общественная организация. Тексты по истории социологии XIX-XX вв. : хрестоматия. Москва : Наука, 1994. 383 с.

26. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна : монография / перевод с фр. Н.А. Шматко. Москва : Институт экспериментальной социологии, Санкт-Петербург : Алетейя, 1998. 160 с.

27. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації : монография / переклад з англійської О. Возьна, Г. Сташків. Львів : Літопис, 2010. 538 с.

28. Нейман Дж. фон, Моргенштерн О. Теория игр и экономическое поведение : монография. Москва : Наука, 1970. 707 с.

29. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / научно-ред. совет: предс. В.С. Степин, заместители предс.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. Москва : Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Мысль, Т. I. 2010. 744 с.
30. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / научно-ред. совет: предс. В.С. Степин, заместители предс.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. Москва : Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Мысль, Т. II. 2010. 634 с.
31. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / научно-ред. совет: предс. В.С. Степин, заместители предс.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. Москва : Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Мысль, Т. III. 2010. 692 с.
32. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой : монография / под. общ. ред. В.И. Аршинова, Ю.Л. Климонтовича и Ю.В. Сачкова. Москва : Прогресс, 1986. 432 с.
33. Психологічна енциклопедія / авт.-упорядник О.М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
34. Психологический словарь / под ред. В.В. Давыдова, А.В. Запорожца, Б.Ф. Ломова и др. Москва : Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. Педагогика, 1983. 448 с., ил.
35. Остин Д. Три способа пролить чернила: философские работы / перевод с англ., вступ. статья В. Кирющенко. Москва : Колопотина. Санкт-Петербург : Изд-во "Алетейя"; Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006. 335 с.
36. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
37. Седов К.Ф. Дискурс как суггестия : Иррациональное воздействие в межличностном общении: монография. Москва : Лабиринт, 2011. 336 с.
38. Седов К.Ф. О манипуляции и актуализации в речевом воздействии. Проблемы речевой коммуникации: межвуз. сб. науч. тр. / под ред. проф. М. А. Кормилициной. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2003. Вып. 2. С. 20–27.
39. Стернин И.А. Введение в речевое воздействие : монография. Воронеж: Истоки, 2001. 252 с.
40. Стэндинг Гай. Прекариат: новый опасный класс : монография. Москва : Ад Маргинем Пресс, 2014. – 328 с.
41. Титаренко Т.М. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності: колективна монографія / Т.М. Титаренко, О.М. Кочубейник, К.О. Черемних. Київ : Міленіум, 2014. 206 с.
42. Філософський енциклопедичний словник: довідкове видання / під кол. ред. – Київ : "Абрис", 2002. 742 с.
43. Флоренский П.А. У водоразделов мысли. Имена. Москва – Харьков, 1998.
44. Фурман А.В. Світ методології. *Психологія і суспільство*. 2015. №2. С. 47–61.
45. Фурман А.В. Идея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 378 с.
46. Фурман А.В. Навчальна проблемна ситуація як об'єкт психологічного пізнання. *Психологія і суспільство*. 2007. №1. С. 9–80.
47. Фурман А.В. Теорія навчальних проблемних ситуацій: психолого-дидактичний аспект: монографія. Тернопіль : Екон. думка, 2007. 164 с.
48. Хайрулін О.М. Теорія "фокальної точки" (Т. Шеллінг) та теорія "перспектив" (Д. Канеман) як основа розвитку рефлексивної компетентності українського офіцера. *Збірник наукових праць НАОУ*. 2016. №1. С. 133–139.
49. Хайрулін О.М. Теоретико-психологічний аналіз змісту категорійного поняття "гра". *Психологія і суспільство*. 2017. №3. С. 32–50.
50. Хайрулін О.М. Значеннєво-смысловий горизонт невизначеності як психологічної категорії. *Психологія і суспільство*. 2017. №4. С. 56–81.
51. Хайрулін О.М. Світ невизначеності та ігрове моделювання суб'єкта (контури дослідницької програми). *Вітакультурний млин*. 2018. Модуль 20. С. 67-75.
52. Хайрулін О.М. Психологічні виміри ігрового моделювання у військовій справі. *Психологія і суспільство*. 2018. №1-2. С. 83–108.
53. Хейзинга Й. Homo ludens. Человек играющий : монография / сост. предисл. и пер. с нидерл. Д.В. Сильвестрова; коммент., указатель Д.Э. Харитоновича. Санкт-Петербург : Изд-во Ивана Лимбаха, 2011. 416 с.
54. Энциклопедия эпистемологии и философии науки / под ред. В.С. Степина, П.П. Гайденко, И.Т. Касавина, Т.И. Ойзермана, Т. Рокмора, Р. Харре, К. Хьюбнера, П.Г. Щедровицкого, Б.Г. Юдина. Москва : "Канон+" РООИ "Реабилитация", 2009. 1248 с.
55. Шарков Ф.И. Коммуникология: основы теории коммуникации: учебник / Ф.И. Шарков. – Москва : Издательско-торговая корпорация "Дашков и К'", 2010. – 592 с.
56. Шейнов В.П. Скрытое управление человеком. Минск: АСТ, Харвест, 2008. 816 с.
57. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием : монография / пер. с англ., науч. ред. Я.Н. Засурский. Москва : Мысль, 1980. 326 с.
58. Шостром Э. Человек-манипулятор. Внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации : монография. Москва : Апрель-Пресс, Психотерапия, 2008. 192 с.
59. Щедровицкий Г.П. Организационно-деятельностная игра : сборник текстов. Т9 (1). Москва : Наследие ММК, 2004. 288 с.
60. Joint Publication 3-61 Public Affairs 9 May 2005.
61. Amos C. Fox and Andrew J. Rossow, Making Sense of Russian Hybrid Warfare: A Brief Assessment of the Russo-Ukrainian War, The Institute of Land Warfare, ASSOCIATION OF THE UNITED STATES ARMY, LAND WARFARE PAPER No. 112, March 2017, 23 p.

REFERENCES

1. *Akademik Romenec'. Tvorchist' i praci*: zbirnik statej (2016). Київ: Libid', [in Ukrainian].
2. Grahov V.P., Koval' O.S., Rybnov E.I. (2014). *Teoriya i praktika razrabotki prinyatiya i realizacii upravlencheskih reshenij v predprinimatel'stve*. Sankt-Pererburg: ANO "IPEHV" [in Russian].
3. Bek U. (2000). *Obshchestvo riska. Na puti k drugomu modernu*. Moscow: Progress-Tradiciya, [in Russian].
4. Bekh V.P. (1999). *Filosofiya social'nogo mira: gnoseologicheskij analiz*. Zaporozh'e : "Tandem - U", [in Russian].
5. Bibliya. Knigi Svyashchennogo Pisaniya Vethogo i Novogo Zaveta. Kanonicheskie. V Russkom Perevode s

- Parallelnymi Mestami, [in Russian].
6. Bodriyar ZH. (2015) *Simulyakry i simulyacii*. Moscow : Izdatel'skij dom "POSTUM", [in Russian].
 7. Bodriyar ZH. (2010). *Fatal'ni strategii L'viv: Kal'variya*, [in Ukrainian].
 8. Bol'nov O. F. (1999) *Filosofiya ehkzistencializma*. Sankt-Pererburg: Izdatel'stvo "Lan", 224 s. [in Russian].
 9. Braun S., Vogan K. (2015). *Igra. Kak ona vliyaet na nashe voobrazhenie, mozg i zdorov'e*. Moscow: Mann, Ivanov, i Ferber, [in Russian].
 10. Burd'e P. (1994). *Nachala. Choses dites*. Moscow: Socio-Logos, [in Russian].
 11. Burd'yo P. (2007). *Sociologiya social'nogo prostranstva*. Moscow: Institut ehksperimental'noj sociologii, [in Russian].
 12. Burd'yo P. (1993). *Sociologiya politiki*. Moscow: Socio-Logos, [in Russian].
 13. van Dejk T.A. (2000). *YAzyk. Poznanie. Kommunikaciya* : monografiya . Blagoveshchensk: BGK im. I.A. Boduehna de Kurteneh., 308 s. [in Russian].
 14. Vitgenshtejn L. (1999). *Golubaya kniga*. Moscow: Dom intellektual'noj knigi, [in Russian].
 15. Vitgenshtejn L. (1994). *Filosofskie raboty*. CHast' I. Moscow: Izdatel'stvo "Gnozio", 612 s. [in Russian].
 16. Giddens EH. (2004) *Uskol'zayushchij mir: kak globalizaciya menyaet nashu zhizn'*. Moscow: Izdatel'stvo "Ves' Mir", [in Russian].
 17. Gerchanivs'ka P.E. (2015). *Kul'turologiya*. Kiiv: Nacional'na akademiya kadriv kul'turi i mistectv, [in Ukrainian].
 18. Grajs G.P. (1985). *Logika i rechevoe obshchenie. Novoe v zarubezhnoj lingvistike. Vypusk 16. Lingvisticheskaya pragmatika*. Moscow: Progress, [in Russian].
 19. Docenko E.L. (1997). *Psihologiya manipulyacii: fenomeny, mekhanizmy i zashchita*. Moscow: Izd-vo MGU, [in Russian].
 20. Zinchenko V.P. (2010). *Soznanie i tvorcheskij akt* : monografiya. Moscow: YAzyki slavyanskikh kul'tur, [in Russian].
 21. Jonas G. (2001). *Princip vidpovidal'nosti. U poshukah etiki dlya tekhnologichnoj civilizacii*. Kiiv: Libra, [in Ukrainian].
 22. Kajua R. (2007). *Igry i lyudi; Stat'i i ehse po sociologii kul'tury*. Moscow: OGI, [in Russian].
 23. Kan-Kalik V. (1987). *Uchitelyu o pedagogicheskom obshchenii*. Moscow: Prosveshchenie, [in Russian].
 24. Kara-Murza S.G. (2005). *Manipulyaciya soznaniem*. Moscow: EHksmo [in Russian].
 25. Kuli CH. (1994). *Obshchestvennaya organizaciya*. Moscow: Nauka, [in Russian].
 26. Liotar ZH.-F. (1998). *Sostoyanie postmoderna*. Moscow: Institut ehksperimental'noj sociologii, [in Russian].
 27. Mak-Kvejl D. (2010). *Teoriya masovoï komunikacii*. L'viv : Litopis, [in Ukrainian].
 28. Nejman Dzh. fon, Morgenshtern O. (1970). *Teoriya igr i ehkonomicheskoe povedenie*. Moscow: [in Russian].
 29. *Novaya filosofskaya ehnciklopediya: V 4 t.* (2010). T. I. Moscow : In-t filosofii RAN, [in Russian].
 30. *Novaya filosofskaya ehnciklopediya: V 4 t.* (2010). T. II. Moscow : In-t filosofii RAN, [in Russian].
 31. *Novaya filosofskaya ehnciklopediya: V 4 t.* (2010). T. III. Moscow : In-t filosofii RAN, [in Russian].
 32. Prigozhin I., Stengers I. (1986). *Poryadok iz haosa: Novyj dialog cheloveka s prirodoy*. Moscow: Progress, [in Russian].
 33. *Psihologichna enciklopediya*. (2006). Kiiv: Akademvidav, [in Ukrainian].
 34. *Psihologicheskij slovar'*. (1983). Moscow: Nauch.-issled. in-t obshchej i pedagogicheskoj psihologii Akad. ped. nauk SSSR. Pedagogika, [in Russian].
 35. Ostin D. (2006). *Tri sposoba prolit' chernila*. Moscow: Kolopotina, [in Russian].
 36. Selivanova O.O. (2008). *Suchasna lingvistika: napryami ta problemi*. Poltava: Dovkillya-K, [in Ukrainian].
 37. Sedov K.F. (2011). *Diskurs kak suggestiya : Irracional'noe vozdejstvie v mezhllichnostnom obshchenii*. Moscow: Labirint, [in Russian].
 38. Sedov K.F. (2003). *O manipulyacii i aktualizacii v rechevom vozdejstvii. Problemy rechevoj komunikacii*. Vyp. 2. Saratov: Izd-vo Sarat. un-ta, C. 20–27. [in Russian].
 39. Sternin I.A. (2001). *Vvedenie v rechevoe vozdejstvie*. Voronezh: Istoki, [in Russian].
 40. Stehnding Gaj. (2014). *Prekariat: novyj opasnyj klass*. Moscow: Ad Marginem Press, [in Russian].
 41. Titarenko T.M. (2014). *Psihologichni praktiki konstruyuvannya zhittya v umovah postmodernoï social'nosti*. Kiiv : Milenium, [in Ukrainian].
 42. *Filosofskij enciklopedichnij slovník* (2002). Kiiv: "Abris", [in Ukrainian].
 43. Florenskij P.A. (1998). *U vodorazdelov mysli. Imena*. Moscow –Har'kov, [in Russian].
 44. Furman A.V. (2015). *Svit metodologii. Psihologiya i suspil'stvo*. №2, 47–61, [in Ukrainian].
 45. Furman A.V. (2016). *Ideya i zmist profesijnogo metodologuvannya*. Ternopil': TNEU, [in Ukrainian].
 46. Furman A.V. (2007). *Navchal'na problemna situaciya yak ob'ekt psihologichnogo piznannya. Psihologiya i suspil'stvo*. №1, 9–80, [in Ukrainian].
 47. Furman A.V. (2007). *Teoriya navchal'nih problemnih situacij: psihologo-didaktichnij aspekt*. Ternopil': Ekon. dumka, [in Ukrainian].
 48. Hajrulin O.M. (2016). *Teoriya "fokal'noj tochki" (T. SHelling) ta teoriya "perspektiv" (D. Kaneman) yak osnova rozvitku refleksivnoj kompetentnosti ukrains'kogo oficera. Zbirnik naukovih prac' NAOU*. №1, 133–139, [in Ukrainian].
 49. Hajrulin O.M. (2017). *Teoretiko-psihologichnij analiz zmistu kategorijnogo ponyattya "gra"*. *Psihologiya i suspil'stvo*. №3, 32–50, [in Ukrainian].
 50. Hajrulin O.M. (2017). *Znachennevo-smislovij gorizont nevznachenosti yak psihologichnoj kategorii. Psihologiya i suspil'stvo*. №4, 56–81, [in Ukrainian].
 51. Hajrulin O.M. (2018). *Svit nevznachenosti ta igrove modelyuvannya sub'ekta (konturi doslidnic'koï programi). Vitakul'turnij mlin*. Modul' 20, 67-75, [in Ukrainian].
 52. Hajrulin O.M. (2018). *Psihologichni vimiri igrovogo modelyuvannya u vijs'kovij spravi. Psihologiya i suspil'stvo*. №1-2, 83–108, [in Ukrainian].
 53. Hyozjinga J. (2011). *Homo ludens. CHelovek igrayushchij*. Sankt-Pereburg : Izd-vo Ivana Limbaha, [in Russian].

54. *Enciklopediya ehpistemologii i filosofii nauki.* (2009). Moscow: "Kanon+" ROOI "Reabilitaciya", [in Russian].

55. Sharkov F.I. (2010). *Kommunikologiya: osnovy teorii komunikacii.* Moscow: Izdatel'sko-torgovaya korporaciya "Dashkov i K", [in Russian].

56. Shejnov V.P. (2008). *Skrytoe upravlenie chelovekom.* Minsk: AST, Harvest [in Russian].

57. Shiller G. (1980). *Manipulyatory soznaniem.* Moscow: Mysl', [in Russian].

58. Shostrom E.H. (2008). *Chelovek-manipulyator. Vnutrennee puteshestvie ot manipulyacii k aktualizacii.* Moscow : Aprel'-Press, Psihoterapiya, [in Russian].

59. Schedrovickij G.P. (2004). *Organizacionno-deyatelnostnaya igra.* T9 (1). Moscow : Nasledie MMK, [in Russian].

60. Joint Publication 3-61 Public Affairs, 9 May, 2005, [in English].

61. Amos C. Fox and Andrew J. Rossow. (2017). *Making Sense of Russian Hybrid Warfare: A Brief Assessment of the Russo-Ukrainian War,* The Institute of Land Warfare, ASSOCIATION OF THE UNITED STATES ARMY, LAND WARFARE PAPER No. 112, March, [in English].

АНОТАЦІЯ

Хайрулін Олег Михайлович.

Каскад ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта.

Існування людини в сучасній реальності постмодерну відбувається як наступність взаємозалежних учинкових конотацій, що мають складну багаторівневу організацію та залежні від умов їх суб'єктної реалізації. Епоха постмодерну характеризується зростанням багатоваріантності ліній розвитку людини, безупинними трансформаціями стимулів і мотивів її діяльності, високим ризиком маніпулювання її свідомістю. Сучасний медіа-простір перенасичений інформацією, містить неврівноважене розмаїття смислів, образів і взірців, що дестабілізує психологічну екологію особистості і суспільства. Це провокує поширення соціального явища *das Man*, створює ризики ментальної редукції і регресу особи. Такі явища спроможні негативно позначатися на соціально-психологічній і суто політичній пружинистості суспільства, збільшувати вірогідність різних індивідуальних і соціальних ризиків. У будь-якому разі в умовах постмодерну визначальним атрибутом життєдіяльності людини стає комунікація усіх рівнів – від побутового спілкування до масової, стратегічної комунікації. При цьому продуктивна комунікативна активність суб'єкта ґрунтується на відповідних принципах, якими є стратегічність, комбінаторність, критичність, рефлексивність, практичність, технічність, ситуаційність проживання, ковітальність та окультурена змістовність повсякдення. Зважаючи на особливості і парадокси медіа-простору, феномен гри набуває значення і функції окремої матриці комунікації. А це означає, що гра постає як засіб реалізації інтересів суб'єкта і соціальної групи на всьому діапазоні вірогідних умов і ситуацій – від кооперативного співіснування і солідарної взаємодії до виразної конфронтації, ризиків кризи і втрати. Гра інтерпретується і як теоретичний конструкт, і як практичний засіб діяльності людини в постмодер-

ністському середовищі, і як засіб її ефективної протидії маніпулюванню, зовнішньому тиску на свідомість і на вчинкову активність особистості. Поширення ефектів гри на малі, середні і великі соціальні групи спроможне призводити до зміцнення і розгалуження культури кооперативного, екологічного співіснування громадян за будь-яких зовнішніх умов, включно й конкурентних, конфліктних. Як третій вид провідної діяльності в таксономічному кортежі таких видів феномен гри психологічно зумовлює успішність соціального функціонування сучасної людини. За цих обставин базисом її життєдіяльності ігрове моделювання утверджується як реалізація комунікативно-стратегічного каскаду відповідних засобів суб'єкта. Топографія зазначеного каскаду охоплює топоси індивідуально- і соціально-психологічного простору особи: 1) внутрішньосуб'єктний простір-топос її духовної сутності; 2) топос рефлексивних значень і смислів ближньої побутової комунікації; 3) топос учинкової діяльності суб'єкта як особистості і 4) топос масової комунікації як вищий рівень її самореалізації. Вчинення людини являє собою циклічне проходження нею всіх сегментів як осмислення-опанування-керівництва проблемною ситуацією в діапазоні "невідома – неочевидна – напівочевидна – очевидна – рутинна". У цьому разі основу самореалізації особистості в умовах комунікативної гри становить тріумвірат екзистенційних універсалій як метаформ – слово, образ, дія, що реалізують учинків акт цілеспрямованого удіяльнення повсякдення. Будь-який цілісний учинків акт розгортається через структурно-функціональний зміст каскаду засобів ігрового моделювання, що містить: а) комунікативну культуру суб'єкта; б) його комунікативні стратегії; в) комунікативні тактики і г) комунікативні підакти. Види комунікативної стратегії (кооперативна, кооперативно-маніпулятивна, конфліктно-маніпулятивна і конфліктна) становлять формоутворювальні інваріанти реалізації каскаду. Якість ігрового моделювання, головно через принципи застосування, засоби, можливості і структурно-функціональний зміст персонального комунікативно-стратегічного каскаду, спричиняє і визначає успішність життєдіяльності суб'єкта у середовищі багатоманітної невизначеності.

Ключові слова: *постмодерн, невизначеність, гра, ігрове моделювання, структурно-функціональна матриця, комунікація, масова комунікація, стратегічна комунікація, суб'єкт життєдіяльності, кооперація, кооперативне співіснування, екзистенціалізм, учинок, ризик, редукція, регрес, das Man, екзистенційна універсалія, метаформа, принцип, таксономія, провідна діяльність, теорія вчинку, психолінгвістика, слово, образ, дія, етика відповідальності, теорія навчальних проблемних ситуацій, мислєдіяльність, комунікативно-стратегічний каскад, комунікативна культура, локуція, іллокуція, перлокуція, ноєзис, інтенція, фонема, кінема.*

ANNOTATION

Oleh Khairulin.

Cascade of subjects vital game modeling.

The existence of man in the modern reality of postmodern occurs as a series of interconnected work connotations. These connotations have a complex, multilevel subjective-

centric nature, but essentially depend on the conditions for their implementation.

The postmodern era is characterized by an increase in the manifold human development lines, by the continuous transformations of the incentives and motives of its activity, and by the high risk of manipulating consciousness. Modern media space is saturated with information. Contains an unbalanced variety of meanings, images and patterns that destabilizes the mental ecology of personality and society. This provokes the spread of the social phenomenon “das Man”, creates the risks of mental reduction and regression of man. Such phenomena can negatively affect the socio-psychological and political pressures of society, increase the probability of various individual and social risks.

In the conditions of postmodern, the defining attribute of human life is communication of all levels - from routine communication to mass, strategic communication. In this case, the productive communicative activity of the subject is based on the relevant principles, which are strategic, combinatory, critical, reflexive, practical, technical, situational, ecumenical and culturally significant content. Due to the peculiarities and paradoxes of the media space, the phenomenon of the game becomes important and functions of a separate matrix of communication.

The game realized as a means of objectification the interests of the subject and the social group on the whole range of probable conditions and situations - from cooperative coexistence and solidarity to expressive confrontation, crisis and loss risks. The game appears as a theoretical construct and practical means of human activity in the postmodern environment, as a means of its effective counteraction to manipulation, external management of consciousness and action activity. The distribution of the effects of the game on small, medium and large social groups can lead to the consolidation and branching of the culture of co-operative, ecological co-existence of citizens in all external conditions, including competitive and conflict.

As a third type of leading activity in the taxonomic tuple of such types, games phenomenon psychologically determines the success of the social functioning of modern humans.

Under such conditions, the basis of the life of a modern person is game modeling as the implementation of a communicative-strategic cascade of appropriate means of the subject. The topography of the cascade includes the

tops of the individual and socio-psychological space of the person: 1) the inner-subjective space-topos of the spiritual essence of man; 2) a topos of reflexive meanings and meanings of household, near-communication of the subject; 3) the topos of the accomplished activity of the subject as a person and 4) the topos of mass communication as the highest level of self-realization of man. The act of man is the passage of all elements as comprehension-mastering-management of the The communicative basis of human self-realization in the context of a communicative game is the triumvirate of existential universals, metaforms - Word, Image, Action, which implement an act of purposeful activity as a Deed. Any act of human activity unfolds through the structural and functional content of the cascade, which includes: a) the communicative culture of the subject; b) his communicative strategies; c) communicative tactics; and d) communicative acts. Types of communicative strategy (cooperative, cooperative-manipulative, conflict-manipulative and conflict) are forming significance of cascade realization. The quality of the game simulation of the subject's life through the principles of application, means, capabilities and structural and functional content of his communicative-strategic cascade determines and determines the success of such life.

Key words: *postmodern, uncertainty, game, game modeling, structural-functional matrix, communication, mass communication, strategic communication, subject of vital activity, cooperation, co-operative coexistence, existentialism, action, risk, reduction, regression, das Man, consciousness management, existential universality, metaform, principle, taxonomy, leading activity, theory of action, psycholinguistics, word, image, action, ethics of responsibility, theory of educational problem situations, mental activity, communicative-strategic cascade, communicative culture, communicative strategy, communicative tactics, communicative act, cooperative communication strategy, cooperative-manipulative communication strategy, conflict-manipulative communicative strategy, conflict communication strategy, locution, illocution, perlocution, noezys, intention, phoneme, kinema.*

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Москалець В.П.,
д. психол. н., проф. Томчук М.І.**

**Надійшла до редакції 8.10.2018.
Підписана до друку 26.02.2019.**

Бібліографічний опис для цитування:

Хайрулін О.М. Каскад ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта. Психологія і суспільство. 2019. №2. С. 66–97.